

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΜΣ ΔΗΜΟΣΙΟ MANAGEMENT
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2011 - 2012

Ο ρυπαίνων, τελικά, πληρώνει; Μια επισκόπηση της νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Επιβλέπουσα: Καθ. Βασιλική Καραγεώργου

Διπλωματική εργασία της
Αλεξάνδρας Κ. Καρκατζούλη
(Α.Μ. 7109Μ043)

Θερμές ευχαριστίες στην κ. Βασιλική Καραγεώργου για την ευγενική της βοήθεια και την άψογη συνεργασία μας με σκοπό την ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης.

Περίληψη

Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει αποτελεί εδώ και δεκαετίες μια από τις βασικότερες κατευθυντήριες της Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής. Παρόλα αυτά, δεν είναι λίγα τα προβλήματα που εμφανίζονται στην προσπάθεια εφαρμογής της. Το βασικότερο όλων είναι πως η αρχή καθ' αυτή δε διευκρινίζει ποιος είναι ο ρυπαίνων, τι νοείται ως ρύπανση και ποια η έκταση της ευθύνης του ρυπαίνοντος, ο οποίος και καλείται να πληρώσει.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αξιολογήσει, να σχολιάσει και να κρίνει το ρόλο του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (πλέον καλουμένου Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης) στη διαμόρφωση της αρχής και των επιμέρους πτυχών της. Δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι το Δικαστήριο υιοθετεί μια επεκτατική ερμηνεία της αρχής, ειδικά στην πρόσφατη απόφαση *Erika*. Υπό από αυτήν την έννοια, το Δικαστήριο έχει σαφώς βοηθήσει ωθώντας προς μια πιο αποτελεσματική και αυστηρή εφαρμογή της αρχής στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Τα τιθέμενα από την ίδια την Ευρωπαϊκή νομοθεσία όρια, ωστόσο, μετριάζουν την πρακτική σημασία και τον αντίκτυπο της νομολογίας του Δ.Ε.Κ.. Το μείζον θέμα είναι η θεσμοθέτηση ενός πλαισίου στην Ε.Ε. που θα τιμωρεί και θα υποχρεώνει τον ρυπαίνοντα να πληρώνει. Οι όποιες δικαστηριακές κρίσεις ναι μεν ρίχνουν φως στις γκρίζες ζώνες του δικαίου και λύνουν διχογνωμίες, ωστόσο, παραμένουν ευχολόγια αν ο ίδιος ο νόμος δεν είναι αποτελεσματικός προς την ορθή κατεύθυνση.

Με σημείο αναφοράς τρεις αποφάσεις – σταθμούς (*Stanley*, *Van de Walle* και την πιο πρόσφατη *Erika*), επιχειρώ μια ανάλυση της ερμηνείας της αρχής από το Δ.Ε.Κ.. Η

απόφαση *Erika* ως η πιο “τολμηρή” αλλά και νομικά ενδιαφέρουσα, αποτέλεσε κομβικό σημείο για την έρευνά μου. Και στις τρεις αυτές αποφάσεις, το Δ.Ε.Κ. τονίζει την ανάγκη της αναλογικής εφαρμογής της αρχής σε κάθε περίπτωση. Θα ήταν, πράγματι, παράλογο να υποχρεούται ο ρυπαίνων σε πρόστιμο μεγαλύτερο της ζημιάς που προκάλεσε. Τόσο στην υπόθεση *Van de Walle* όσο και στην *Erika*, το Δ.Ε.Κ. αντιλαμβάνεται τον όρο *μόλυνση* με αρκετά ευρεία έννοια. Αυτό που δυσκόλεψε περισσότερο το Δικαστήριο, βέβαια, ήταν ο προσδιορισμός, η ταυτοποίηση του ρυπαίνοντος. Ο παραγωγός ενός προϊόντος μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος σε περίπτωση τυχαίας (όχι σκοπούμενης, απρόκλητης) περιβαλλοντικής καταστροφής; Αυτό το ερώτημα είναι ένα από τα πολλά δυσεπίλυτα προβλήματα που ανακύπτουν. Στην υπόθεση *Erika*, το Δικαστήριο εισήγαγε το κριτήριο της επικινδυνότητας (κάτι αντίστοιχο με τον ενδεχόμενο δόλο του Ποινικού Δικαίου) θεωρώντας ότι με μόνη τη συμμετοχή του στον κίνδυνο πρόκλησης μόλυνσης, ο παραγωγός ενός προϊόντος δύναται να θεωρηθεί υπεύθυνος ως ρυπαίνων. Πρόκειται για μια καινοτόμο ερμηνεία, σαφώς πιο προοδευτική από αυτήν της *Van de Walle*, όπου το Δικαστήριο έκρινε πως πρέπει να υπάρχει αναγκαίος αιτιώδης σύνδεσμος για να αποδοθούν ευθύνες. Ένα ακόμα άξιο αναφοράς σημείο της απόφασης *Erika* είναι το εξής: τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. δεν μπορούν να περιορίζουν την ερμηνεία και να εφαρμόζουν την αρχή *stricto sensu* στις δευτερεύουσες πηγές του Κοινοτικού Δικαίου, ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται ανυπακοή στις διεθνείς υποχρεώσεις ενός Κράτους (π.χ. του διεθνούς καθεστώτος για την αποζημίωση από διαρροές πετρελαίου).

Εν ολίγοις, η απόφαση *Erika*, όχι απλά ακολουθεί τα χνάρια των προηγούμενων, αλλά επιπλέον προσθέτει σημαντικά στοιχεία στην ερμηνεία και αποκρυπτογράφηση

της αρχής. Παρόλο που η ευρύτατη αντίληψη του ρυπαίνοντος με την εισαγωγή του ενδεχόμενου δόλου δύσκολα θα εφαρμοστεί στην πράξη, αποτέλεσε αναμφίβολα, μια διόλου αμελητέα νομολογιακή προσθήκη.

Λέξεις – κλειδιά

Αρχές του Ευρωπαϊκού Δικαίου Περιβάλλοντος

Ο ρυπαίνων πληρώνει

Υπόθεση *Erika*

Υπόθεση *Standley*

Υπόθεση *Van de Walle*

Αστική ευθύνη του ρυπαίνοντος

Περιεχόμενα

Περίληψη	iii
Λέξεις – κλειδιά	vi
Συντομογραφίες	viii
1 Εισαγωγή	1
2 Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει στο Κοινοτικό Δίκαιο	5
2.1 Οι καταβολές της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει	5
2.2 Η αρχή στην Κοινοτική και Διεθνή Νομοθεσία	10
2.3 Οι πρώτες ερμηνευτικές δυσκολίες και οι απαντήσεις των ακαδημαϊκών	17
3 Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει στη νομολογία του Δ.Ε.Κ.	27
3.1 Η υπόθεση <i>Standley</i>	27
3.2 Η υπόθεση <i>Van de Walle</i>	30
3.3 Η υπόθεση <i>Erika</i>	34
3.4 Ανακεφαλαιώνοντας...	43
4 Η δικαστική επιδίωξη της αρχής – πραγματικότητα ή μύθος;	44
4.1 Μια συγκριτική ματιά στις αποφάσεις του Δ.Ε.Κ.	44
4.2 Νέα πνοή στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει	47
4.3 Τι μέλλει γενέσθαι;	50
5 Επίλογος	52
Βιβλιογραφία	54

Συντομογραφίες

Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Κ.	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
Δ.Ε.Κ.	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Ο.Ο.Σ.Α.	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΣυνθΕΚ	Συνθήκη περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
Ε.Ε.Π.	Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη
PPP	The Polluter Pays Principle
IOPC	International Oil Pollution Compensation

1 Εισαγωγή

Η αλματώδης αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού σε συνδυασμό με την επέκταση των πάσης φύσεως οικονομικών δραστηριοτήτων αναπόφευκτα επηρεάζει την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον. Σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει αυτές τις δυσμενείς επιπτώσεις, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θέσπισε μια σειρά αρχών στις οποίες και θεμελίωσε την περιβαλλοντική της πολιτική. Μια εξ αυτών, στόχευσε στην πηγή του κακού – τον ίδιο τον ρυπαίνοντα: ο ρυπαίνων πληρώνει (*the polluter pays principle – PPP*). Η επιβολή προστίμου στον ρυπαίνοντα είναι απόλυτα εύλογη και δίκαια. Τα ερμηνευτικά προβλήματα, όμως, που έχουν κατά καιρούς προκύψει, εμποδίζουν την απарέγκλιτη και ουσιαστική εφαρμογή της από το Ευρωπαϊκό αλλά και τα εθνικά Δικαστήρια. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στο μεγάλο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που έχει ο εκάστοτε ερμηνευτής και εφαρμοστής της αρχής: ποιος είναι ο ρυπαίνων, τι θεωρείται μόλυνση, τι θα πληρώσει αυτός που την προκαλεί είναι ορισμένα μόνο από τα ακανθώδη ζητήματα που επιδέχονται πολλαπλών ερμηνειών, αφήνοντας χώρο για κάθε είδους παρανοήσεις.

Η νομολογία (ευρωπαϊκή και εθνική) συνέβαλε εν πολλοίς στην οριοθέτηση της αρχής και τη διασαφήνιση των αόριστων εννοιών της. Σε κοινοτικό επίπεδο, τρεις είναι οι αποφάσεις του Δ.Ε.Κ. που, κατά τη γνώμη μου, έθεσαν με τον πλέον εύγλωττο τρόπο τα όρια της αρχής. Η παρούσα εργασία έχει στόχο να αναλύσει τη νομική κατασκευή των αποφάσεων και να σχολιάσει την πρακτική σημασία τους για τη βιομηχανία και την οικονομία, γενικότερα.

Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται μια εισαγωγή στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει, με μια σύντομη αναφορά στην κοινοτική και διεθνή σχετική νομοθεσία. Τίθενται,

επιπλέον, τα βασικά ερωτήματα που απασχόλησαν – και συνεχίζουν να απασχολούν – όσους επιχειρούν την ερμηνεία των βασικών αρχών του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος, που ομολογουμένως, πάσχουν αοριστίας. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, εστιάζω στα προβληματικά σημεία της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει, που όπως προαναφέρθηκε, ξεκινούν με μια γενικόλογη διατύπωση για να καταλήξουν σε ουσιαστικά προβλήματα εφαρμογής.

Το δεύτερο κεφάλαιο δίνει στον αναγνώστη μια σαφή εικόνα του ρόλου και της θέσης της εξεταζόμενης περιβαλλοντικής αρχής στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Δεδομένου ότι η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει δεν αποτελεί έναν *passe-partout* κανόνα, η οριοθέτηση και η ερμηνεία της εν πολλοίς καθορίζεται και διαμορφώνεται από τα Δικαστήρια. Ο καλύτερος τρόπος, λοιπόν, για να διασαφηνιστεί η αρχή είναι μέσα από την ανάλυση των τριών υποθέσεων, όπου το ΔΕΚ εκλήθη να ερμηνεύσει την αρχή και κατά τη γνώμη μου αποτέλεσαν σταθμούς: *Standley*¹, *Van de Walle*² και *Erika*³. Η εις βάθος κατανόηση αυτών των υποθέσεων είναι βασική προϋπόθεση της ορθής αντίληψης της ερμηνείας του Δ.Ε.Κ. . Η υπόθεση *Erika* κατέχει εξέχουσα θέση στην παρούσα μελέτη, όχι μόνο γιατί είναι η πιο πρόσφατη και λιγότερο σχολιασμένη, αλλά κυρίως, επειδή ως απόφαση είναι ιδιαίτερος τολμηρή.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας επιχειρεί μια σύνθεση των προηγούμενων, αφού γίνεται η σύγκριση των προβλημάτων ερμηνείας που αναλύονται στο πρώτο κεφάλαιο με τις πραγματικές δυσκολίες που αντιμετώπισε το ΔΕΚ στις ανωτέρω υποθέσεις του δεύτερου κεφαλαίου. Αυτή η συγκριτική επισκόπηση επιτρέπει στον αναγνώστη να αντιληφθεί τα μοτίβα στο σκεπτικό του

¹ Case 239/77, *The Queen v Secretary of State for the Environment and Minister of Agriculture Fisheries and Food ex parte H.A. Standley and Others and D.G.D. Metson and Others*, [1999] ECR I-02603.

² Case 1/03, *Criminal proceedings against Paul Van de Walle, Daniel Laurent, Thierry Mersch and Texaco Belgium SA*, [2004] ECR I-07613.

³ Case 188/07, *Commune de Mesquer v. Total France SA and Total International Ltd*, [2008] ECR I-04501.

ΔΕΚ και αντίστροφα, να εντοπίσει φόρμουλες που ενώ θα έπρεπε να έχουν εφαρμοστεί, απουσιάζουν. Εν συνεχεία, μελετάται η αλληλεπίδραση της Ευρωπαϊκής νομολογίας και των δευτερευουσών πηγών του Δικαίου της Ε.Ε.. Ο ρυπαίνων, τελικά - και δη μετά την απόφαση Erika - πληρώνει; Οι αποφάσεις του Δ.Ε.Κ. είχαν κάποια πρακτική επιρροή στην Περιβαλλοντική Πολιτική της Ε.Ε.; Τα όρια ανοχής μειώθηκαν προς όφελος του περιβάλλοντος; Αυτό είναι το μείζον ερώτημα στο οποίο επιχειρώ να δώσω απάντηση εξετάζοντας την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής νομολογίας μέχρι τη μοντέρνα και σαφώς ρηξικέλευθη ερμηνεία της Erika.

Στη σύγχρονη Ευρώπη των 27 Κρατών - Μελών, η ρύπανση επηρεάζει όχι μόνο το περιβάλλον αλλά και κάθε πολίτη ξεχωριστά. Δυστυχώς, δεν έχει δοθεί η πέπουσα σημασία στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει ώστε να αποτραπούν καταστροφικά περιβαλλοντικά εγκλήματα. Ο αντίλογος είναι πως η αρχή καθ' αυτή είναι τόσο αόριστη και ασαφής που είναι λογικό και επόμενο να μην κατέχει πρωταρχική θέση στο Δίκαιο της Ε.Ε.. Τα κενά που πρέπει να συμπληρωθούν για να θεωρηθεί λειτουργική και πρακτικά εφαρμόσιμη είναι, όντως, πολλά. Η λογική, όμως, που η αρχή πρεσβεύει είναι αδιαμφισβήτητα ορθή: μόνο αν οι ρυπαίνοντες το περιβάλλον τιμωρηθούν ως υπεύθυνοι και υπό του φόβου της τιμώρησης, η ρύπανση – τουλάχιστον στο βιομηχανικό τομέα – θα μειωθεί δραστικά.

Η επιλογή του θέματος δικαιολογείται από το ενδιαφέρον που παρουσιάζει από νομικής, πολιτικής, διοικητικής και οικονομικής απόψεως. Παρά τις όποιες αδυναμίες ή γκρίζες ζώνες της, η αρχή αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα όπλα στη φαρέτρα της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής ρύπανσης και την

προστασία του διαρκώς αυξανόμενου πληθυσμού. Σε μια οικονομία που καταρρέει, ο περιβαλλοντικός πλούτος είναι η πιο ασφαλής επένδυση για το μέλλον.

2 Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει στο Κοινοτικό Δίκαιο

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, το παρόν κεφάλαιο, αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση της μετέπειτα νομολογιακής ανάλυσης. Η «γέννηση» της εν λόγω αρχής και η εξέλιξή της στη διεθνή και ευρωπαϊκή νομολογία αποτελούν την εισαγωγή που ακολουθείται από μια λεπτομερή παρουσίαση των Γενικών Αρχών του Δικαίου Περιβάλλοντος (λειτουργία, ρόλος, χαρακτηριστικά). Τα ερμηνευτικά προβλήματα που μονοπωλούν το ενδιαφέρον στα επόμενα κεφάλαια θίγονται εδώ εν συντομία.

Αυτό που πρέπει να κατανοήσει ο αναγνώστης είναι πως έννοιες φαινομενικά απλές και ξεκάθαρες, στην πραγματικότητα είναι πολύ περίπλοκες και δυσερμήνευτες. *Ποιος είναι ο ρυπαίνων; Τι συνιστά ρύπανση του περιβάλλοντος;* Ερωτήματα που έχουν προκαλέσει εκτεταμένες συζητήσεις και διαφωνίες στη θεωρία και το Δ.Ε.Κ., όπως θα δούμε στη συνέχεια, επιχειρεί να απαντήσει – άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο εύστοχα.

2.1 Οι καταβολές της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει

Η επιστήμη στην εποχή μας έχει δημιουργήσει μια αναπότρεπτη ανάγκη για νομοθετική ρύθμιση των πάντων πλησιάζοντας - πολλές φορές, επικίνδυνα - τα όρια της παραβίασης της εθνικής κυριαρχίας των κρατών και πλάθοντας φόρμουλες που τυγχάνουν – όχι πάντα με επιτυχία - γενικής εφαρμογής. Όταν ο Benjamin Franklin διεκήρυττε ότι: *«Κανένα έθνος δεν καταστράφηκε ποτέ από το εμπόριο»*, ούτε ο ίδιος αλλά ούτε και οι σύγχρονοί του μπορούσαν να προβλέψουν τις καταστροφικές συνέπειες της βιομηχανικής παραγωγής για τον κόσμο.

Βέβαια, θα πρέπει να τονισθεί ότι κατά κανόνα, τα ποικίλλα πολιτικά και γεωπολιτικά συμφέροντα και όχι η επιστήμη καθ' αυτή είναι η υποφώσκουσα αιτία

των πάσης φύσεως καταστροφών – περιβαλλοντικών και άλλων. Άγνωστο πώς, λόγω ενός συντονισμένου παγκόσμιου κινήματος ή χάρη στο συγχρονισμό πολλών μεμονωμένων, ανεξάρτητων ενεργειών ανά τον κόσμο, η αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος έχει αναδειχθεί στο πλέον ισχυρό όπλο ενάντια στις διάφορες ρυπαντικές διεργασίες και μεθόδους που η επιστήμη έχει εφεύρει.

Καμία αρχή του περιβαλλοντικού δικαίου δεν έχει προκαλέσει πιο έντονες διαφωνίες, ακόμα και μεταξύ ομοϊδεατών όσο η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει – μια αρχή που νομικοί, ακτιβιστές και οικονομολόγοι διεθνώς αναγνωρίζουν ως βάση του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος, όπως το γνωρίζουμε σήμερα.

Η αρχή αυτή πρεσβεύει ότι ο ρυπαίνων θα πρέπει να επωμισθεί το κόστος των μέτρων για τη μείωση της ρύπανσης ανάλογα είτε με την έκταση της ζημιάς που προκλήθηκε στην κοινωνία ή άλλως με την υπέρβαση ενός κοινώς αποδεκτού (standard) επιπέδου ρύπανσης.⁴

Αν και ακριβής νομικός ορισμός της αρχής δε δύναται να δοθεί, ο πυρήνας της αρχής βρίσκεται στη θεμελιώδη θέση ότι τα μέρη που προκαλούν τη ρύπανση είναι αυτά που πρέπει να φέρουν το κόστος της αποκατάστασης και όχι άλλος, πολλώ δε μάλλον όχι η εκάστοτε κυβέρνηση.

Θεμέλιο της αρχής είναι ότι η τιμή ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας πρέπει να αντικατοπτρίζουν πλήρως το συνολικό κόστος παραγωγής του, συμπεριλαμβανομένου του κόστους των μέσων που χρησιμοποιούνται γι αυτό το σκοπό. Έτσι, η χρήση του αέρα, του νερού και του εδάφους για την εκπομπή,

⁴ Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods, Series F, No. 67, United Nations, New York 1997.

απόρριψη ή την αποθήκευση αποβλήτων είναι δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ισοδύναμη με την ανθρώπινη εργασία και τις άλλες υλικές εισροές. Η αδυναμία τιμολόγησης και η κοινή χρήση των περιβαλλοντικών πόρων ενέχει τον κίνδυνο της κατάχρησης και ενδεχομένως, της πλήρους καταστροφής τους. Η διεθνής περιβαλλοντική πολιτική επεμβαίνει διορθωτικά ως προς αυτό μετακυλίνοντας το κόστος χρήσεως και υποβάθμισης των περιβαλλοντικών πόρων στους ίδιους τους φορείς της ρύπανσης, με απώτερο στόχο την ενσωμάτωση της χρήσης του περιβάλλοντος ως μέσου για την παραγωγή στην οικονομική σφαίρα δια της επιβολής προστίμων και τελών, χορήγησης ειδικών αδειών και κυρίως την ενδεικτική τιμολόγηση.

Η αρχή έχει επανειλημμένα στο παρελθόν συνδεθεί με την εξής ρήση του Πλάτωνα: *«Αν κάποιος καταστρέφει σκόπιμα το νερό του άλλου, ας μην πληρώσει μόνο τις ζημιές, αλλά να καθαρίσει και το ρεύμα ή τη δεξαμενή που περιέχει το νερό.»*⁵ Ωστόσο, πολλοί είναι οι μελετητές που θεωρούν αυτήν τη σαρωτική και ακραία ερμηνεία της αρχής ανεπιτυχή, αφού παρά την έλλειψη ομοφωνίας ως προς το ακριβές περιεχόμενό της, είναι μάλλον εσφαλμένη η σε τέτοιο βαθμό διασταλτική εφαρμογή της και διεύρυνση του πεδίου της.⁶

Σύμφωνα με τον Καθηγητή Hanns C. Bugge⁷, οι ερμηνείες που έχουν κατά καιρούς δοθεί στην εν λόγω αρχή, συνοψίζονται ως εξής:

1. Πρόκειται για μια οικονομική αρχή, αρχή αποτελεσματικότητας.

⁵ *The Dialogues of Plato: The Laws*, vol. 4, book 8, section 485(e), translated by Jowett B, Oxford: Clarendon Press (4th ed.), 1953.

⁶ Ιδείτε σχετικά J. B. MCLOUGHLIN & E.G. BELLINGER, *Environmental Pollution Control* 145 (1993).

⁷ BUGGE H.C., *The Principles of "Polluter Pays" in Economics and Law*, in *LAW AND ECON. OF THE ENVIRONMENT* 53, 54 (Erling Eide & Roger van den Bergh eds., 1996).

2. Εναλλακτική σκοπιά: νομική αρχή ίσης – δίκαιης κατανομής κόστους.
3. Αρχή διεθνούς εναρμόνισης των επιμέρους εθνικών περιβαλλοντικών πολιτικών.
4. Αρχή κατανομής κόστους μεταξύ των κρατών.

Αποτέλεσμα της ασάφειας που επικρατεί για τη φύση της εν θέματι αρχής είναι η κοινή παραδοχή πως αφενός αυτή υφίσταται μεν ως δεδομένο πλην όμως ο ορισμός της και το πεδίο εφαρμογής της επιδέχονται πολλαπλών ερμηνειών, αφού οι συστάσεις του Ο.Ο.Σ.Α. και τα λοιπά νομοθετικά κείμενα δεν έχουν δώσει μια ολοκληρωμένη και ασφαλή απάντηση.⁸ Βέβαια, αυτή ακριβώς η ρευστότητα ενδεχομένως να είναι και το σημαντικότερο προσόν της αρχής που δύσκολα θα μπορούσε να μπει σε ένα φορμαλιστικό καλούπι. Κατόπιν αυτού, η κατηγοριοποίηση που προτείνει ο Καθηγητής Bugge προβάλλει ως ένα χρήσιμο εργαλείο ταξινόμησης των μορφών που έχει λάβει η αρχή στις έννομες τάξεις ανά τον κόσμο.

Όσο δύσκολη έχει αποδειχθεί η εφαρμογή της εν λόγω αρχής στην πράξη, άλλο τόσο εύκολη είναι – ομολογουμένως – η κατανόησή της σε θεωρητικό επίπεδο. Το σχήμα είναι απλό: κατ' αρχήν, το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που ευθύνονται για τη ρύπανση (*ο ρυπαίνων*) θα πρέπει να πληρώσει το κόστος αυτής (που συνεπάγεται η ανάγκη περιορισμού, πρόληψης ή εξάλειψής της).⁹ Αυτή η βασική ερμηνεία είναι και η πλέον ορθολογική: δέον είναι όπως οι ίδιοι οι υπεύθυνοι για τη ρύπανση «καθαρίσουν» - κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ο πυρήνας της αρχής δεν αμφισβητείται. Οι διάφορες θεωρίες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί από

⁸ BOYLE A.E., *Economic Growth and Protection of the Environment: The Impact of International Law and Policy*, in *Environmental Regulation And Economic Growth* 173, 180 (Alan E. Boyle Ed., 1994).

⁹ P. DAVIES, *European Environmental Law: an introduction to key selected issues*, Aldershot, Ashgate 2004, σ. 52.

ορισμένους ακαδημαϊκούς αφορούν στην ερμηνεία της αρχής και σχετίζονται κατά κύριο λόγο με τις διαφορετικές αντιλήψεις για την προέλευσή της.

Από τις ποικίλλες απόψεις που έχουν καταγραφεί, δύο είναι αυτές που παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Σύμφωνα με την πρώτη, η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει αποτελεί ειδική εκδήλωση της αρχής της ισότητας. Τα επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης είναι ισχυρά: η ιδέα του να υποχρεώνεται ο ρυπαίνων να αποκαταστήσει τη ζημιά που προκάλεσε, προκειμένου να μην επιβαρυνθούν τρίτοι που ουδόλως ευθύνονται, ενέχει μια δόση δικαιοσύνης.¹⁰ Βέβαια, ο ορισμός αυτός είναι ιδιαιτέρως ευρύς και μπορεί να οδηγήσει σε ατέρμονες συζητήσεις για τον ορθό καταμερισμό του οικονομικού και κοινωνικού κόστους, λόγου χάρη, της κλιματικής αλλαγής που οφείλεται σε εναέριες εκπομπές.¹¹

Η δεύτερη και πιο χρήσιμη προσέγγιση, αντιλαμβάνεται την αρχή υπό το πρίσμα της αποτελεσματικότητας και πιο συγκεκριμένα, ως ένα μέσο επίτευξης της δίκαιης κατανομής των πηγών στο πλαίσιο της παραγωγής. Η ερμηνεία αυτή – σαφώς πιο οικονομίστικη και υλιστική – είναι ταυτοχρόνως και πιο ρεαλιστική, αφού κατατάσσει την ρύπανση στην κατηγορία των αρνητικών εξωγενών παραγόντων της οικονομίας, που πρέπει να συνυπολογισθούν στην αξία παραγωγής ενός προϊόντος. Με άλλα λόγια, η θεωρία αυτή μετακυλίζει το κόστος της ρύπανσης στους παραγωγούς και καταναλωτές των προϊόντων (τους, εν προκειμένω, ρυπαίνοντες) που με τη συμμετοχή τους στον κύκλο παραγωγής επιβαρύνουν το περιβάλλον.¹² Μοιραία, οι τιμές των προϊόντων αυξάνονται αναλόγως με το ποσοστό ρύπανσης που

¹⁰ C. HILSON, *Regulating Pollution: A UK and EC Perspective*, Hart Publishing, Oxford 2000, σ. 120.

¹¹ J. ASHTON, X. WANG, "Equity and Climate: In principle and Practice", in PEW CENTER ON GLOBAL CLIMATE CHANGE (ed.), *Beyond Kyoto: Advancing the international effort against climate change*, Arlington 2003, σ. 64.

¹² N. DE SADELEER, *Les principes du pollueur-payeur, de prévention et de precaution: essai sur la genèse et la portée juridique de quelques principes du droit de l'environnement*, Bruylant, Brussels 1999, σ. 50.

αυτά προκαλούν. Η προτίμηση των καταναλωτών για φθηνότερα είδη αποτελεί ένα βασικό κίνητρο για την παραγωγή περισσότερο φιλικών προς το περιβάλλον προϊόντων.¹³

Στην πράξη είναι προφανές ότι αυτή η δεύτερη ερμηνεία είναι πολύ πιο χρήσιμη και απτή από αυτήν περί ισότητας και τούτο διότι, ουσιαστικά, η αρχή είναι εκ φύσεως οικονομική, μεταφρασμένη και ενσωματωμένη στο Περιβαλλοντικό Δίκαιο. Βέβαια, ιδωμένες συγκριτικά οι δύο ως άνω θεωρίες είναι μάλλον συμπληρωματικές παρά αντικρουόμενες: το στοιχείο της ισότητας και της δικαιοσύνης αντανακλάται στην ισοστάθμιση περιβαλλοντικού κόστους – τιμής προϊόντος καθώς και στην απαλλαγή του κοινού από την εις όλον πληρωμή, ενώ και η αναλογικότητα είναι προφανής κατά τον υπολογισμό του μεριδίου ευθύνης του ρυπαίνοντος.

Κατανοώντας, λοιπόν, την προέλευση της αρχής, ο αναγνώστης μπορεί πλέον να αντιληφθεί ευχερέστερα και τη νομολογιακή προσέγγιση.

2.2 Η αρχή στην Κοινοτική και Διεθνή Νομοθεσία

Ο Ο.Ο.Σ.Α. (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήταν οι δύο οργανισμοί οικονομικής ενοποίησης που εισήγαγαν την αρχή στη διεθνή έννομη τάξη.¹⁴ Η υπό εξέταση αρχή κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή της σε μία σύσταση του Ο.Ο.Σ.Α. το 1972 σχετική με την περιβαλλοντική πολιτική.¹⁵ Ακολούθησε σύντομα η κίνηση της Ε.Κ. να εντάξει την αρχή στο Πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον¹⁶ και παγίως σε κάθε

¹³ H. JANS, H. VEDDER, *European Environmental Law*, 3rd ed., Europa Law Publishing, Groningen 2008, σ. 267.

¹⁴ N. De SADELEER, *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*, Oxford University Press, Oxford 2002, σ. 23.

¹⁵ OECD Council Recommendation (C(72)128) on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies (Paris, 26 May 1972).

¹⁶ Council and Governments of the Member States Declaration, of 22 November 1973, on the programme of action of the European Communities on the environment, OJ 1973 C 112.

επόμενο Πρόγραμμα έκτοτε. Η αρχή έχει αναγνωριστεί ως μια εκ των Γενικών Αρχών Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου και έχει ενσωματωθεί σε πολλά κείμενα ήπιου δικαίου (soft law), με προεξάρχουσα τη Διακήρυξη Ηνωμένων Εθνών του Ρίο (1992).¹⁷

Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει, όπως και άλλες αρχές του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου - η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, η αρχή της πρόληψης, η αρχή της προφύλαξης και της επανόρθωσης των καταστροφών κατά προτεραιότητα στην πηγή - ξεκίνησε ως πολιτική δήλωση χωρίς δεσμευτικό χαρακτήρα, για να φτάσει σήμερα να συμπεριλαμβάνεται σε κείμενα νομικής ισχύος. Τα περισσότερα σύγχρονα συντάγματα κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπουν πλέον ρητά το δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον, καθιστώντας τις αρχές της περιβαλλοντικής πολιτικής ισχύον δίκαιο. Το δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον, συνεπάγεται την υποχρέωση του κράτους να προστατεύσει τους πολίτες του, αλλά είναι αμφίβολο κατά πόσο οι αρχές αυτές ή τα κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να θεωρηθούν ατομικά δικαιώματα, υπό την έννοια της δικαστικής επιδίωξης της ικανοποίησής τους από τους πολίτες. Παρόλα αυτά, ορισμένοι αντιμετωπίζουν το δικαίωμα στο καθαρό περιβάλλον σαν ένα ανθρώπινο, φυσικό, αυθύπαρκτο δικαίωμα που υφίσταται ανεξάρτητα από πολιτικές συνθήκες και αποφάσεις.¹⁸

Μια πιθανή εξήγηση για την ενίοτε “αυθαίρετη” πορεία της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει μπορεί να βρεθεί στην ίδια την ιστορική της εξέλιξη. Η αρχή, όπως προαναφέρθηκε, εμφανίστηκε για πρώτη φορά σε νομικό κείμενο το 1972 σε ένα

¹⁷ UN Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 14 June 1992).

¹⁸ Ιδείτε σχετικά FAURE M.G., *The Economic Analysis of Environmental Policy and Law: An Introduction*, Edward Elgar Publishing, 2003.

έγγραφο του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.) με την ακόλουθη σύσταση¹⁹:

“Η αρχή που πρέπει να χρησιμοποιείται για την κατανομή του κόστους της πρόληψης της ρύπανσης και των μέτρων ελέγχου προκειμένου να ενθαρρύνεται η εύλογη χρήση των περιβαλλοντικών πόρων και να αποφευχθούν τυχόν στρεβλώσεις του Διεθνούς Εμπορίου και των επενδύσεων είναι η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει. Η αρχή αυτή σημαίνει ότι ο ρυπαίνων επωμίζεται τα έξοδα για την εφαρμογή των προαναφερόμενων μέτρων που ορίζουν οι δημόσιες αρχές για να διασφαλίσουν ότι το περιβάλλον παραμένει σε μια αποδεκτή κατάσταση. Με άλλα λόγια, το κόστος των μέτρων αυτών θα πρέπει να αντικατοπτρίζεται στο κόστος των αγαθών και των υπηρεσιών που προκαλούν ρύπανση κατά την παραγωγή και ή / και την κατανάλωσή τους. Τα μέτρα αυτά δεν θα πρέπει να συνοδεύονται από εναλλακτικές που θα μπορούσαν να επηρεάσουν αρνητικά την εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα”.

Το 2001, η ομάδα εργασίας του Ο.Ο.Σ.Α. για τη Γεωργία και το Περιβάλλον, μετά από πολλές ερμηνείες άλλων οργανισμών που είχαν προηγηθεί, δήλωσε ότι η νέα και διευρυμένη μορφή της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει θα πρέπει να προβλέπει ότι:

«Ο ρυπαίνων θα πρέπει να θεωρείται υπεύθυνος για τις προσκληθείσες ζημιές στο περιβάλλον και να αναλαμβάνει τα έξοδα εφαρμογής των μέτρων πρόληψης της ρύπανσης ή να πληρώνει για τις καταστροφές του περιβάλλοντος, όταν οι καταναλωτικές ή παραγωγικές δραστηριότητες που τις προκαλούν δεν καλύπτονται από

¹⁹ OECD Council Recommendation, *supra* υπό 15.

Είναι προφανές ότι αυτή η διασταλτική ερμηνεία αποσκοπεί αφενός στο να καλύψει το κόστος της πρόληψης ατυχημάτων και αφετέρου να ενσωματώσει το περιβαλλοντικό κόστος των ατυχημάτων που τελικώς συμβαίνουν.

Το 1990 ο Διεθνής Οργανισμός Ναυσιπλοΐας (International Maritime Organization) υπέγραψε την Διεθνή Σύμβαση για την Συνεργασία κατά της πετρελαϊκής ρύπανσης, που ρητά αναγνώριζε την αρχή ως μια γενική αρχή του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου.

Αυτή η διακήρυξη αποδείχθηκε, τουλάχιστον στα χαρτιά, αφού ακόμα δεν είχε αναχθεί σε *jus cogens*, το 1992 όταν κατά τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, οι συμμετέχοντες κατέληξαν σε συμφωνία για τη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (γνωστή ως "Διακήρυξη του Ρίο")²⁰, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως εργαλείο της διεθνούς νομολογίας που θεσπίζει πολιτικές και κατευθύνσεις με απώτερο στόχο την επίτευξη της διεθνούς αειφόρου ανάπτυξης.²¹

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Σημείο 16 της Διακήρυξης του Ρίο ορίζει πως οι εθνικές αρχές πρέπει να προωθούν την ενσωμάτωση του περιβαλλοντικού κόστους και την χρήση των οικονομικών μέσων, λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο ρυπαίνων οφείλει,

²⁰ Rio Declaration on Environment and Development, *supra* υπό 17.

²¹ BATT J. & SHORT D., *The Jurisprudence of the 1992 Rio Declaration on Environment and Development: A Law, Science, and Policy Explication of Certain Aspects of the United Nations Conference on Environment and Development*, 8 J. NAT. RESOURCES 8: ENVTL. L. 229, 230 (1993).

κατ' αρχήν, να φέρει το κόστος της ρύπανσης, μεριμνώντας για το δημόσιο συμφέρον και χωρίς να αλλοιώνεται το Διεθνές Εμπόριο και οι επενδύσεις. Η επιλογή αυτής της αναφοράς καταδεικνύει τη σημασία που έχει για το Διεθνές Δίκαιο η αστική ευθύνη του ρυπαίνοντος.

Θα ήταν λάθος, βέβαια, κανείς να θεωρήσει ότι τα Ηνωμένα Έθνη και η Ε.Ε. πορεύονται στον τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής ανεξάρτητα – αντιθέτως, πρόκειται για “συγκοινωνούντα δοχεία”. Η θεωρία είχε ήδη κερδίσει μεγάλη πρακτική βαρύτητα και σημασία το 1972 κατά την πρώιμη διαμόρφωση του δικαίου και της πολιτικής της Ε.Ε., με θεωρητικούς να επισημαίνουν την επίδρασή της σε τομείς όπως οι κρατικές ενισχύσεις.

Σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 174 της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ε.Κ.:

Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας. Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή "ο ρυπαίνων πληρώνει".

Και οι τέσσερις αυτές αρχές συμπεριλαμβάνονται στο Έκτο Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Δράσης, που καλύπτει την περίοδο ως τον Ιούλιο του τρέχοντος έτους (2012).²² Ωστόσο, δεδομένης της βαρύνουσας σημασίας, είναι άξιον απορίας γιατί η έννοια του περιβάλλοντος δεν υπήρχε ήδη από το 1957 στις ιδρυτικές

²² Decision No. 1600/2002 of the European Parliament and of the Council, 2002 O.J. (L242)1.

συνθήκες και η πρώτη εμφάνιση έγινε μόλις το 1987, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Ε.Ε.Π.) που εισήγαγε τις προϋποθέσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.

Από την άλλη πλευρά, οι εθνικοί νομοθέτες αλλά και το ΔΕΚ είχαν από νωρίς επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αρμοδιότητες της Ε.Ε. σε θέματα περιβαλλοντικής πολιτικής. Ειδικά το ΔΕΚ είχε υιοθετήσει μια άκρως φιλελεύθερη ερμηνεία του άρθρου 100 αναφορικά με τα μέτρα εναρμόνισης που αποσκοπούν στην εδραίωση και εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και ξεκινώντας από την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, στην πορεία, το άρθρο αυτό κατέληξε να είναι ο οδηγός στα θέματα περιβάλλοντος, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις περιπτώσεις στρέβλωσης του ανταγωνισμού εξαιτίας της επιβολής αυστηρότερων περιβαλλοντικών προδιαγραφών σε ένα Κράτος μέλος συγκριτικά με τα υπόλοιπα.²³ Δεν είναι τυχαίο ότι στις μελέτες που διεξάγει κατά καιρούς η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τις προτεραιότητες των κρατών μελών, παραδοσιακά η προώθηση της προστασίας του περιβάλλοντος φιγουράρει στις πρώτες θέσεις μαζί με την διατροφική ασφάλεια.

Σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή νομοθεσία, στις Η.Π.Α. η αρχή δεν αναγνωρίζεται ως μια ξεχωριστή αρχή δικαίου – παρόλα αυτά, στην πράξη ακολουθείται με ενδεικτικά παραδείγματα τις αναφορές στην Clean Air Act του 1970 και Clean Water Act του 1977 και προεξάρχουσα την Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act του 1980.²⁴

²³ Ιδείτε σχετικά CARDWELL M., *The Polluter Pays Principle In European Union Law And Its Impact On United Kingdom Farmers*, Oklahoma Law Review, Vol 59:89, 89 at 90.

²⁴ Έτσι και GAINES S., *The Polluter-Pays Principle: From Economic Equity to Environmental Ethos*, 26 TEX. INT'L L.J. 463, 480 (1991).

Η πορεία που διέγραψε η αρχή στην Κοινοτική νομοθεσία ήταν αντίστοιχη με αυτή των άλλων περιβαλλοντικών αρχών. Τη δεκαετία του '70 λειτούργησε ως το υπόβαθρο για πολλές δευτερογενείς πηγές δικαίου – μεταξύ αυτών της σημαντικότητας Οδηγίας για τα απόβλητα.²⁵ Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη το 1987, γίνεται το μεγάλο βήμα και η αρχή συμπεριλαμβάνεται ρητά πλέον ως μια εκ των αρχών περιβαλλοντικής δράσης της Κοινότητας.²⁶ Το Δ.Ε.Κ. στην υπόθεση *Peralta*²⁷ διευκρίνισε ότι οι αναφερόμενες στην παράγραφο 2 του άρθρου 174 ΣυνθΕΚ συγκροτούν το σκοπό της Κοινότητας στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής πολιτικής.

Δε θα πρέπει, φυσικά, να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα μέτρα που ο κοινοτικός νομοθέτης εμπνεύστηκε από την αρχή είναι κατά βάση προσανατολισμένα στη λειτουργία της αγοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το 6ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον που καθιερώνει την ανάγκη ενσωμάτωσης του κόστους της περιβαλλοντικής ρύπανσης στην τιμή των παραγόμενων προϊόντων.²⁸ *Χρησιμοποιήστε λιγότερα για να παράγετε περισσότερο.* Αυτή η φράση κωδικοποιεί το πνεύμα της σχετικής κοινοτικής νομοθεσίας που θεωρεί ότι η μείωση της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και η ταυτόχρονη μείωση παραγωγής αποβλήτων θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη (και βιώσιμη) οικονομική ανάπτυξη.

Ένας άλλος τρόπος αντίληψης της αρχής είναι ως εργαλείου κοινοτικής εναρμόνισης – προσέγγιση που απαντάται στην πράξη στις περιπτώσεις χορήγησης Κρατικών Ενισχύσεων σε εταιρίες με σκοπό τον καθαρισμό της ρύπανσης που προκάλεσαν. Τέτοιου είδους τακτικές, βέβαια, έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τη

²⁵ Council Directive 75/442/EEC, of 15 July, 1975, on waste, O.J. 1975 L 194/39, as amended by Council Directive 91/156/EEC, of 18 March, 1991, O.J. 1991 L 78/32.

²⁶ DE SADELEER, *supra* υπό 7, σ. 59-60.

²⁷ Case 379/92, *Peralta*, [1994] ECR I-03453, σημείο 57.

²⁸ European Parliament and Council Decision No. 1600/2002/EC, of 22 July, 2002, laying down the Sixth Community Environment Action Programme, O.J. L 242, 10/09/2002.

λογική της αρχής *stricto sensu* και αλλοιώνουν την Εσωτερική Αγορά²⁹, αφού τελικά μεταθέτουν το κόστος στον φορολογούμενο και όχι στον ρυπαίνοντα.

Μια μερίδα των ακαδημαϊκών επιμένει να αντιτίθεται στον χαρακτηρισμό της αρχής ως μιας εκ των Γενικών Αρχών του Κοινοτικού Δικαίου, καθώς θεωρεί ότι έχει πολύ αφηρημένο και αόριστο περιεχόμενο, που απαιτεί εξειδίκευση για να επιδιωχθεί δικαστικά η εφαρμογή της.³⁰ Οι όποιες ενστάσεις, βέβαια, έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί επεκτείνονται και στις υπόλοιπες περιβαλλοντικές αρχές. Το πρόβλημα διασαφήνισης του πεδίου εφαρμογής και σκοπού των περιβαλλοντικών αρχών είναι γενικότερο και δεν αποτελεί προνόμιο της υπό εξέταση αρχής, αφήνοντας – όπως και ανωτέρω αναφέρθηκε – ένα ευρύτατο πεδίο διακριτικής ευχέρειας κατά την εφαρμογή τους στο Δικαστή. Η διαφορετική ερμηνεία που ο Δικαστής μπορεί να δώσει ενέχει τον κίνδυνο διατάραξης της ασφάλειας δικαίου. Ταυτόχρονα, όμως, μπορεί να σταθεί η αφορμή για πολύ ενδιαφέρουσες και πρωτοποριακές ιδέες που όπως θα δούμε στη συνέχεια με την ανάλυση των τριών υποθέσεων εγείρουν συζητήσεις.

2.3 Οι πρώτες ερμηνευτικές δυσκολίες και οι απαντήσεις των ακαδημαϊκών

Η οικονομία του περιβάλλοντος και ειδικότερα, τα προβλήματα ενσωμάτωσης του κόστους στάθηκαν η αφορμή για τις πρώτες συζητήσεις σχετικά με την εν λόγω αρχή στον Ο.Ο.Σ.Α.. Από τότε μέχρι σήμερα, η ερμηνεία και η εφαρμογή της παραμένουν συγκεχυμένα με αποτέλεσμα να μην είναι υπερβολική η διαπίστωση πως υπάρχουν τόσες αντιλήψεις για την αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει όσες και οι έννομες τάξεις. Για πολλούς ακαδημαϊκούς, αυτή η πολυφωνία δεν είναι παρά μια

²⁹ JANS, VEDDER, *supra* υπό 13, σ. 267.

³⁰ WINTER G., "The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and German Law", in R. MACRORY (ed.), *Principles of European Environmental Law*, Europa Law Publishing, Groningen 2004, σ. 17-22.

πολιτικής φύσεως παρανόηση – ωστόσο, μια τέτοια μονομερής αντιμετώπιση φαίνεται να αγνοεί βασικές παραμέτρους όπως την πολυπλοκότητα μιας περιβαλλοντικής καταστροφής, την εξελισσόμενη ακόμα νομολογία πολλών νεοσσών κρατών και κυρίως την πληθώρα των λύσεων που εφαρμόζουν οι κυβερνήσεις και οι οργανισμοί διεθνώς.³¹

Το σημείο μηδέν της μόλυνσης είναι κατά κοινή παραδοχή ανέφικτο να επιτευχθεί και εν πάση περιπτώσει, δε θα ήταν συμφέρον από πλευράς επενδύσεων και εξοπλισμών που θα έπρεπε να επιστρατευθούν για αυτό το σκοπό.³² Η αρχή απαιτεί από τον ρυπαίνοντα να πληρώσει μόνο για τη ζημιά που προκάλεσε και όχι για να εξαλείψει τη μόλυνση σε μηδενικό σημείο. Αναγνωρίζεται τοιουτοτρόπως ένα *de facto* δικαίωμα δωρεάν επίδρασης στο περιβάλλον, εφόσον δεν υπερβαίνονται τα ελάχιστα αποδεκτά όρια ρύπανσης.

Μια διασταλτική ερμηνεία της αρχής θα συνεπαγόταν την υποχρέωση του ρυπαίνοντος να καλύψει τόσο το κόστος της ζημίας όσο και του προληπτικού ελέγχου. Αυτή η προσέγγιση έχει ένα βασικό πλεονέκτημα: κάνει τους εν δυνάμει ρυπαίνοντες πιο προσεκτικούς αλλά και εφευρετικούς, αφού θα τους ωθούσε στην εξεύρεση επικερδών διεργασιών παραγωγής με το μικρότερο δυνατό περιβαλλοντικό κόστος.³³

Μια νέα τάση στη θεωρία για την αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει, προφανώς εμπνευσμένη από τις παγκόσμιες διαστάσεις που έχει λάβει το φαινόμενο της

³¹ BUGGE. H.C., *supra* υπό 7.

³² TURNER K., *Environmental Policy: An Economic Approach To The Polluter Pays Principle*, CSERGE Working Paper PA 92-04.

³³ DHONDT N., *Integration of Environmental Protection into other EC Policies, Legal theory and Practice*, Europa Law Publishing, 2003.

ρύπανσης του περιβάλλοντος και τη θεωρία Pareto, δεν απαιτεί απλώς την ενσωμάτωση του κόστους αλλά πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα ζητώντας από τους εν δυνάμει ρυπαίνοντες να επιδιώκουν το optimal επίπεδο ρύπανσης.³⁴

Ως εξειδικευμένη εκδοχή της αρχή της ισότητας, η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει απαιτεί από τους ρυπαίνοντες να επωμιστούν το κόστος της ζημιάς, ώστε να μην επιβαρύνουν τις αρχές που με τη σειρά τους θα επιβάλουν φόρους στους πολίτες για τη συλλογή εσόδων.³⁵ Δυνάμει αυτής της προσέγγισης, το άρθρο 16 της Διακήρυξης του Ρίο αποτελεί τη βάση του όλου οικοδομήματος αφού στην πράξη, δεν θα απέτρεπε απλά τους ρυπαίνοντες από το να αγοράζουν και να χρησιμοποιούν ρυπογόνους εξοπλισμούς, αλλά επιπλέον θα διασφάλιζε τη δίκαιη και ισότιμη κατανομή του κόστους. Για παράδειγμα, αν στην όχθη ενός ποταμού υπάρχει ένα εργοστάσιο και ένας γεωργός που δραστηριοποιείται εκεί, η αρχή απαιτεί από την εργοστασιακή μονάδα να αναλάβει το συνολικό κόστος.

Πέραν από τη δίκαιη κατανομή κόστους μεταξύ ρυπαίνοντος και θύματος, υπάρχει και μια ακόμα εφαρμογή: το μοίρασμα μεταξύ περισσότερων φορέων ρύπανσης ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής εκάστου εξ αυτών στην προκληθείσα ζημία.³⁶

³⁴ KIM H. "Subsidy, polluter pays principles and Financial assistance among countries", Journal of world Trade, 24 (6), 2000.

³⁵ NASH J.R., *Too Much Market? Conflict Between Tradable Pollution Allowances and the "Polluter Pays" Principle*, 24 HARV. ENVTL. L. REV. 465,466 (2000).

³⁶ PEZZEY J., *Market mechanisms of pollution control: 'polluter pays,' economic, and practical aspects*, In R.K. Turner (ed.), *Sustainable Environmental Management: Principles and Practice*, 190 - 242 (1988). Belhaven Press, London.

Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι η εφαρμογή της αρχής στις περιπτώσεις όπου ο εξατομικευμένος προσδιορισμός των θυμάτων της ρύπανσης δεν είναι εφικτός, οπότε γίνεται λόγος για μια συνολικώς βλαπτόμενη κοινωνία και η κυβέρνηση λειτουργεί στις περιπτώσεις αυτές ως αντιπρόσωπος.

Μια ακόμα εκδοχή της αρχής είναι αυτή της αυξημένης ευθύνης του ρυπαίνοντος, που απαιτεί από τον ρυπαίνοντα να συλλέξει και να ανακυκλώσει τα υλικά που χρησιμοποίησε. Η υποχρέωση ανακύκλωσης υλικών θα οδηγήσει τους παραγωγικούς φορείς στην αναζήτηση οικονομικών μεθόδων ανακύκλωσης, αφού η υγειονομική ταφή ή καύση τους δεν θα αποτελεί εναλλακτική.³⁷ Η επιλογή των κατάλληλων ακατέργαστων υλικών, η προσαρμογή των βιομηχανικών μοντέλων και η στροφή σε πιο οικολογικές μεθόδους παραγωγής θα είναι στόχος – τα επικίνδυνα βαρέα μέταλλα και πλαστικά θα αντικατασταθούν από “πράσινες” πρώτες ύλες, ενώ η ιδέα της ανακύκλωσης θα περαστεί στο κοινό. Ούτε και εδώ βέβαια λείπουν τα κενά: *ποια θα είναι τα ανακυκλώσιμα και ποια τα υλικά που κατόπιν της χρήσεώς τους θα απορρίπτονται οριστικά; Με ποια κριτήρια θα γίνεται ο διαχωρισμός;*

Η εκδοχή της αρχής που συναντάται, φυσικά, συχνότερα είναι η φορολόγηση των ρυπαινόντων συμπληρωματικά με τη χορήγηση αδειών για τη δραστηριοποίηση ενός παραγωγού σε συγκεκριμένο τομέα της βιομηχανίας. Η ανάγκη ενσωμάτωσης του περιβαλλοντικού κόστους που συνεπάγεται η παραγωγή ενός προϊόντος είναι ο θεμέλιος λίθος αυτής της εκδοχής που θεωρεί πως η τελική τιμή του αγαθού όπως αυτό φθάνει στον καταναλωτή δεν το συμπεριλαμβάνει και γι’ αυτό η επιβολή

³⁷ FAURE M., *supra* υπό 18.

φόρων είναι αναγκαία για την ισοστάθμιση.³⁸ Οι φόροι παραγωγής, εκπομπής ρύπων, χρήσης επικίνδυνων υλικών, βενζίνης και οχημάτων είναι μερικά μόνο παραδείγματα που κάνουν τους παραγωγούς πριν εφαρμόσουν μια μέθοδο να σκεφθούν διπλά για το αν τους συμφέρει τελικά. Δεν είναι λίγοι αυτοί που αντιμετωπίζουν με δυσπιστία και επιφυλακτικότητα τα τέλη αυτά, θεωρώντας τα απλώς πηγές εισοδήματος και όχι αποτελεσματικά ως μέτρα πρόληψης.³⁹

Παρά τις όποιες αμφισβητήσεις, βέβαια, οι πράσινοι φόροι υπάρχουν στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και τα έσοδα που αποφέρουν “ανακυκλώνονται” και αυτά με τη σειρά τους αφού αποδίδονται ως επιχορηγήσεις από το κράτος για την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών. Ένα παράδοξο δε φαινόμενο είναι η εφαρμογή της αρχής στην πράξη, χωρίς το ανάλογο θεωρητικό υπόβαθρο. Η αστική ευθύνη όσων μολύνουν το περιβάλλον και η επιβολή προστίμων σε περιπτώσεις χρήσης π.χ. τοξικών ουσιών ως αδικοπρακτούντων απαντώνται απαρεγκλίτως σε έννομες τάξεις που δεν διαθέτουν πανηγυρικές διακηρύξεις της αρχής σε ξεχωριστά κείμενα, αφού το περιβάλλον πάντα βρίσκεται στις προτεραιότητες του νομοθέτη.

Τα παράπονα και οι αντιδράσεις του κεφαλαίου στην πρακτική εφαρμογή της αρχής, αφού ως τα ισχυρά μέρη της εξίσωσης πλήττονται πρωτίστως, προσέδωσαν σε αυτήν μια άνευ προηγουμένου δημοφιλία, υποσκελίζοντας ακόμα και τον αυθεντικό σκοπό της, δηλαδή την προστασία του περιβάλλοντος καθαυτή.

³⁸ GRAFTON, R. QUENTIN & JOHN C.V. PEZZEY (2005), *"The economics of the environment."* in R.Q. Grafton, L. Robin and R.J. Wasson, eds., *Understanding the Environment: Bridging the Disciplinary Divides*, 40-56. Sydney, Australia: UNSW Press.

³⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι LAVE AND MALES, *At risk: the framework for regulating toxic substances*, Environ, Sci Technol, Vol 23, 386. 1989.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια, η Ε.Ε. έχει κατανοήσει πλήρως ότι για να επιτευχθεί ο στόχος της οικονομικής ενοποίησης απαιτείται μια ενεργός συνεργασία των κρατών – μελών σε πρόσθετους – πέραν του εμπορίου – τομείς: το περιβάλλον, η υγεία, η ασφάλεια των εργαζομένων είναι μερικοί από αυτούς. Ήταν, λοιπόν, λογικό και επόμενο τα πρώτα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος να υιοθετηθούν στα πλαίσια της εμπορίας αυτοκινήτων και χημικών, αφού ανόμοια standards ρύπανσης θα δημιουργούσαν ένα άδικο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα προς όφελος των “βρώμικων” χωρών. Καθώς η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη σταδιακά έγινε πιο πράσινη και οικολογική, η Ε.Ε. βρέθηκε αντιμέτωπη με πιέσεις για την ανάγκη προστασίας των φυσικών πόρων – λιμνών, ποταμών, δασών και ζώων – που είναι κοινόχρηστοι για όλους τους Ευρωπαίους.⁴⁰ Μια υπερεθνική λύση ήταν, συνεπώς, το ζητούμενο. Νέοι ευρωπαϊκοί θεσμοί δημιουργήθηκαν γι’ αυτό το σκοπό, για την αποτελεσματικότερη έρευνα και εφαρμογή περιβαλλοντικών προγραμμάτων.

Στις 9 Φεβρουαρίου του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε τη Λευκή Βίβλο για την περιβαλλοντική αστική ευθύνη, που κάλυπτε δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον και διασφάλιζε την αποκατάσταση αυτού μετά τη ζημιά.⁴¹ Η Λευκή Βίβλος εξερευνούσε πώς η αρχή θα μπορούσε να εξυπηρετήσει με το βέλτιστο τρόπο τους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ε.Ε. . Ο τότε Επίτροπος Περιβάλλοντος δήλωνε ότι πλέον τα θεμέλια για την τιμώρηση των περιβαλλοντικών εγκλημάτων είχαν τεθεί και η όποια νομοθεσία θα ερχόταν να διασφαλίσει το σκοπό της προστασίας της υγείας και του περιβάλλοντος των Ευρωπαίων πολιτών.

⁴⁰ GRIMEAUD D., *The integration of Environmental Concerns into EC policies: A Genuine Policy Development?* European Environmental Law Review, July, 2000.

⁴¹ European Commission on the Environment, White Paper on Environmental Liability, COM(2000) 66 final, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://europa.eu.int/comm/environment/liability/white_paper.htm.

Τα κράτη μέλη έχουν διαμορφώσει τις εθνικές περιβαλλοντικές πολιτικές τους που καλύπτουν τη βλάβη σε πρόσωπα και αγαθά, έχουν εισαγάγει νόμους για την ευθύνη από τη ρύπανση πόλεων όχι όμως και της φύσης γενικά. Η πανευρωπαϊκή αντιμετώπιση που συμπληρώνει αυτό το κενό δόθηκε με τη Λευκή Βίβλο. Οι παραβιάσεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας επισείουν διοικητικές, ποινικές κυρώσεις και ενίοτε την υποχρέωση επαναφοράς των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκρινε ως πλέον πρόσφορο μέσο την έκδοση μιας οδηγίας που ρητά θα περιελάμβανε την εν λόγω αρχή.

Η οικονομική αξιολόγηση της ζημιάς που μπορεί να προκληθεί στη βιοποικιλότητα είναι βαρύνουσας σημασίας για τις περιπτώσεις όπου η βλάβη αυτή είναι ανεπανόρθωτη. Αλλά και για τις περιπτώσεις που η αποκατάσταση της βλάβης είναι δυνατή πρέπει να υπάρχουν κριτήρια αξιολόγησης του βλαπτόμενου φυσικού πόρου για να αποφευχθεί η επιβολή δυσανάλογων βαρών επαναφοράς στην προηγούμενη κατάσταση. Σε αυτό το πλαίσιο, η Λευκή Βίβλος θεώρησε ότι για κάθε περίπτωση ξεχωριστά θα πρέπει να εφαρμόζεται ένα τεστ cost – benefit, ώστε να ισοσταθμίζεται το κόστος με το όφελος.

Σαφώς, η εφαρμογή ενός τέτοιου τεστ θα ήταν προβληματική και θα δημιουργούσε δυσκολίες – αντί να διευκολύνει και να εξορθολογίσει – στις περιπτώσεις της ιδιαιτέρως εκτεταμένης περιβαλλοντικής ζημιάς.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την εφαρμογή του νέου περιβαλλοντικού καθεστώτος στη νομοθεσία που ρυθμίζει την εκπομπή επικίνδυνων ουσιών στον αέρα και στο νερό, την παρασκευή και επεξεργασία επικίνδυνων υλικών, την

πρόληψη ατυχημάτων και την αντιμετώπιση της μόλυνσης, την παραγωγή, διαχείριση, ανακύκλωση, αποθήκευση, διασυνοριακή μεταφορά αποβλήτων και τέλος την διακίνηση επικίνδυνων υλικών.

Επρόκειτο για μια φιλόδοξη ιδέα, αφού κάλυπτε σχεδόν εξ ολοκλήρου το φάσμα της περιβαλλοντικής νομοθεσίας της Ε.Ε. και δεν ήταν λίγοι αυτοί που άσκησαν κριτική στη βραδεία ενσωμάτωση της αρχής και την ισχνή πρόοδο της νομολογίας του Δ.Ε.Κ.. Όσοι, ωστόσο, υιοθετούν αυτήν την άποψη, παραβλέπουν κάτι βασικό: όπως ήδη προαναφέρθηκε, ναι μεν η επίσημη και δια νομοθετικού κειμένου εισαγωγή της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει καθυστέρηση, πλην όμως, είχε προηγηθεί η σε εθνικό επίπεδο ενσωμάτωση και εφαρμογή αυτής από πολλά κράτη – μέλη, ενώ δεν λαμβάνεται υπόψιν και ο σεβαστός αριθμός οδηγιών που η αρχή ενέπνευσε στη συνέχεια.

Αν θέλουμε να κάνουμε μια σύντομη και επιγραμματική αναφορά στην Αμερικανική έννομη τάξη, αυτό που μετά βεβαιότητας διαπιστώνουμε είναι η παντελής απουσία φορμαλισμού και πολιτικών διαφωνιών στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Τα πράγματα, εκεί, είναι σαφώς πιο ξεκάθαρα για τον ερευνητή της αρχής: με ελάχιστες αναφορές στα νομικά κείμενα και πλουσιότατη νομολογία ως αντιστάθμισμα του κενού αυτού, οι Η.Π.Α. έχουν αναγνωριστεί ως η πιο προχωρημένη σε αυτόν τον τομέα χώρα παγκοσμίως, χωρίς αγκυλώσεις και συντηρητικές ερμηνείες βάζουν το περιβάλλον στην κορυφή του καταλόγου τους.

Το Πρακτορείο Περιβαλλοντικής Προστασίας (Environmental Protection Agency) των Η.Π.Α. απέκτησε ένα ισχυρότατο εργαλείο: την Comprehensive

Environmental Response, Compensation, and Liability Act (CERCLA), γνωστή και ως Superfund. Ο κανονισμός αυτός θεωρεί συνυπεύθυνους για τη ρύπανση τους γαιοκτήμονες, μεταφορείς, επεξεργαστές και τους παραγωγούς επικίνδυνων λυμάτων, υποχρεώνοντάς τους να καταβάλουν τα έξοδα καθαρισμού και αποκατάστασης του χώρου που επλήγη. Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόβλεψη της CERCLA για τη δυνατότητα διενέργειας καθαρισμών από ιδιώτες με πρωτοβουλία του EPA, το οποίο εξουσιοδοτείται ακόμα και να κατανείμει τα έξοδα καθαρισμού μεταξύ των μερών που θεωρεί συνυπαίτια για τη ρύπανση. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν ισχυρό και δίκαιο επόπτη της περιβαλλοντικής προστασία που λειτουργεί με έσοδα της Ομοσπονδίας διασφαλίζοντας καθαρό περιβάλλον για όλους.⁴²

“Το περιβάλλον δε γνωρίζει όρια”. Αυτό ήταν ένα διάσημο σλόγκαν στη δεκαετία του ’70, όταν η Ε.Ε. βρέθηκε αντιμέτωπη για πρώτη φορά με την ανάγκη χάραξης ενιαίας περιβαλλοντικής πολιτικής. Εν πολλοίς, αυτή η ρήση ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ακόμα και σήμερα. Τα Κράτη – μέλη δεν μπορούν να διαχειριστούν μεμονωμένα και ανεξάρτητα προβλήματα όπως η κλιματική αλλαγή, το κυνήγι ειδών που απειλούνται με εξαφάνιση ή η εναέρια ρύπανση, αφού έχουν φύσει διαστάσεις που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα. Η λύση προς αυτό το σκοπό είναι η συνεργασία, η λειτουργία υπερεθνικών οργανισμών και η εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου. Προβλήματα που εκ πρώτης όψεως μοιάζουν ήσσονος σημασίας και εντόπια (π.χ. η καθαρότητα του νερού σε μια παραλία, ο θόρυβος από την μηχανή του γκαζόν, το καυσαέριο ενός Ι.Χ.) στην πραγματικότητα

⁴² CHURCH T. & NAKAMURA R., *Cleaning Up The Mess: Implementation Strategies In Superfund*, The Brookings Institution ed., 1993.

έχουν και αυτά μια διασυνοριακή διάσταση, αφού επηρεάζουν από το εμπόριο μέχρι τον τουρισμό και την οικονομία μιας ολόκληρης ζώνης.⁴³

Σε αυτό το πλαίσιο, η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει έχει πολύ επιτυχημένα χαρακτηριστεί ως ο συνδυασμός μιας πολεμικής, μιας φιλοσοφίας και μιας τακτικής marketing.⁴⁴

⁴³ Ιδείτε σχετικά CHAMOVITZ S., *Free Trade, Fair Trade, Green Trade: Defogging the Debate*, 27 CORNELL INT'LLJ. 459, 506 (1994).

⁴⁴ YOSHIDA F., "Accumulated Pollution and the Polluter Pays Principle" 1999, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.cc.hokudai.ac.jp/~j15275/ACU-P.html>.

3 Η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει στη νομολογία του Δ.Ε.Κ.

Μετά από την διεξοδική ανάλυση των θεωριών που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί και την ιστορική αναδρομή στη νομοθετική εξέλιξη της αρχής, ακολουθεί η επισκόπηση της σχετικής με την αρχή νομολογίας του Δ.Ε.Κ. και επειδή σκοπός της παρούσας μελέτης δεν είναι η απαρίθμηση και σύνοψη όλων των υποθέσεων αλλά η επιλεκτική έκθεση εκείνων που σημάδεψαν, κατά τη γνώμη της γράφουσας, με τις αποφάσεις τους την περιβαλλοντική πολιτική στην πράξη, τρεις είναι οι υποθέσεις που τίθενται κάτω από το μικροσκόπιο. Οι υποθέσεις *Standley*, *Van de Walle* και *Erika*, μονοπωλούν το ενδιαφέρον. Μετά από μια σύντομη αναφορά στα πραγματικά περιστατικά ακολουθεί για καθεμία η ερμηνεία του Γενικού Εισαγγελέα και του Δικαστηρίου αναφορικά με την εν θέματι αρχή. Σε αυτό το κεφάλαιο, οι δυσκολίες εφαρμογής της αρχής που αναπτύχθηκαν ανωτέρω, γίνονται πλέον σαφείς ενώ δίνονται και πολλές απαντήσεις στα ερωτήματα που έμειναν μετέωρα.

3.1 Η υπόθεση *Standley*

Η υπόθεση *Standley* αφορούσε στην ενσωμάτωση της Οδηγίας για τα νιτρικά άλατα⁴⁵ από την κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας. Στόχος της Οδηγίας αυτής ήταν η μείωση της ρύπανσης των υδάτων από τα νιτρικά άλατα που συγκεντρώνονται στους ποταμούς, τις λίμνες και τη θάλασσα λόγω της ρίψης λυμάτων γεωργικών μονάδων. Τα Κράτη – μέλη καλούνταν να χαρακτηρίσουν τις πιο ευαίσθητες στη ρύπανση περιοχές και να εφαρμόσουν τα κατάλληλα προγράμματα δράσης προκειμένου να διασφαλίσουν ότι η στάθμη των νιτρικών αλάτων στο νερό δε θα ξεπερνούσε συγκεκριμένα όρια. Η κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας σηματοδότησε τις

⁴⁵ Council Directive 91/676/EEC, of December 12, 1991, concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources, O.J. L 375/1.

περιοχές των ποταμών Waveney, Blackwater και Chelmer ως τις πλέον εκτεθειμένες στα νιτρικά άλατα και προχώρησε στη λήψη μέτρων που θα περιορίζαν την εκεί γεωργική δραστηριότητα. Όπως ήταν αναμενόμενο, τα μέτρα αυτά πυροδότησαν τις διαμαρτυρίες πολλών αγροτών (ένας εκ των οποίων ονομαζόταν Standley εξ ου και η συντομευμένη ονομασία της υπόθεσης) , οι οποίοι και προσέφυγαν κατά των μέτρων ενσωμάτωσης της Οδηγίας. Ένα από τα επιχειρήματά τους για την αιτούμενη ακύρωση ήταν η προσβολή της αρχής *ο ρυπαίνων πληρώνει*⁴⁶ - ειδικότερα, με το να υποχρεώνει τους αγρότες να επωμιστούν εξ ολοκλήρου το βάρος μείωσης της ρύπανσης των υδάτων στις συγκεκριμένες περιοχές μειώνοντας τις δραστηριότητές τους, η Κυβέρνηση παραβίαζε καταφανώς την αρχή της αναλογικότητας, αφού δεν ήταν μόνο οι γεωργοί που απελευθέρωναν νιτρικά άλατα στους ποταμούς. Μια αυστηρά συσταλτική εφαρμογή της αρχής θα σήμαινε ότι οι αγρότες θα έπρεπε να πληρώσουν μόνο για το κόστος που συνεπαγόταν αποκλειστικά και μόνο η δική τους δραστηριότητα και όχι να επιβαρυνθούν με την αποκατάσταση της προκληθείσας από άλλους φορείς ζημιάς. Επρόκειτο, κατά τη γνώμη τους, για μια παραβίαση της αρχής, αφού ο υπολογισμός του μεριδίου ευθύνης δεν γινόταν αναλογικά.

Ο Γενικός Εισαγγελέας Leger παρουσίασε μια πολύ ενδιαφέρουσα προσέγγιση του προβλήματος. Κατ'αρχάς, διέκρινε δύο διαφορετικές μεθόδους εφαρμογής της αρχής: την *ex ante* (προληπτική λειτουργία) και την *ex post* (κατασταλτική λειτουργία).⁴⁷ Η Οδηγία για τα νιτρικά άλατα εμπίπτει, κατά τη γνώμη του, στην πρώτη κατηγορία, καθώς απαιτεί από τα κράτη – μέλη να εφαρμόσουν προγράμματα πρόληψης της μόλυνσης των υδάτων εξαιτίας των αγροτικών επιχειρήσεων. Τα έξοδα που καλύπτουν την εφαρμογή των μέτρων αυτών

⁴⁶ *Standley, supra* υπό 1, [1999] ECR παρ. 14-20.

⁴⁷ Advocate General's Opinion in *Standley, supra* υπό 1, [1999] ECR παρ. 93-96.

βαρύνουν τους αγρότες. Συνεπώς, ως προς αυτό, η Οδηγία είναι απολύτως ευθυγραμμισμένη με την αρχή. Εκείνο, όμως, που τονίζει ο Εισαγγελέας είναι ότι η ορθή ερμηνεία της Οδηγίας επιβάλλει αποκλειστικά και μόνο τα έξοδα μείωσης ή πρόληψης της ρύπανσης των υδάτων που οφείλεται στη δραστηριότητα των αγροτών να επιβαρύνουν τους τελευταίους, αποκλειόμενου κάθε άλλου κόστους.⁴⁸

Το Δικαστήριο συντάχθηκε με τη γνώμη του Γενικού Εισαγγελέα: οι αγρότες δε θα πρέπει να πληρώσουν για οτιδήποτε δεν προκαλούν οι ίδιοι⁴⁹ κάνοντας μια αναγκαία σύνδεση της αρχής με την αναλογικότητα. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει όπως εφαρμόζεται στην Οδηγία για τα νιτρικά άλατα στην ουσία αντανakλά την αρχή της αναλογικότητας καθ' αυτή.⁵⁰ Τα κράτη – μέλη καλούνται να λάβουν υπόψιν τους τόσο τις γεωργικές όσο και τις λοιπές ρυπογόνες για τους ποταμούς δραστηριότητες, ενώ επιπλέον, πρέπει να προσαρμόζουν τα μέτρα προστασίας με κριτήριο τα ειδικά χαρακτηριστικά κάθε περιοχής κατά την ενσωμάτωση της Οδηγίας. Με άλλα λόγια, καλούνται να σταθμίσουν όλα τα δεδομένα και τις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε περίπτωσης πριν λάβουν τα αναγκαία μέτρα. Απαιτείται ευελιξία και προσαρμοστικότητα και όχι ακαμψία που θα έβλαπτε ορισμένους. Αν, για παράδειγμα, μια μεγάλη βιομηχανική βάση στην όχθη ενός ποταμού επιβεβαιωμένα προκαλεί μεγάλη αύξηση του επιπέδου των νιτρικών αλάτων στο νερό, δε θα ήταν νόμιμο να επιβαρυνθούν οι γύρω μικρές αγροτικές μονάδες με το κόστος μείωσής τους – θα έπρεπε να συμμετάσχουν μόνο αναλογικά με το μέγεθος της βλάβης που προξενούν.

⁴⁸ *Ibidem*, παρ. 98.

⁴⁹ *Standley, supra* υπό 1, [1999] ECR παρ. 51.

⁵⁰ *Ibidem*, παρ. 52.

Το Δ.Ε.Κ., τελικά, έκρινε ότι η Οδηγία αντιτίθετο στην αρχή και ανέδειξε τον εθνικό δικαστή ως υπεύθυνο για την εποπτεία τήρησης της αρχής της αναλογικότητας.⁵¹

3.2 Η υπόθεση *Van de Walle*

Η υπόθεση αυτή εντάσσεται στη δεύτερη λειτουργία της αρχής, την κατασταλτική και το ιστορικό είχε ως εξής: υδρογονάνθρακες διέρρευσαν εξ αμελείας από ένα βενζινάδικο στις Βρυξέλλες το οποίο εκμίσθωνε ο ιδιοκτήτης στην πετρελαϊκή εταιρία Texaco και λειτουργούσε ένας manager με τον οποίο η Texaco είχε συνάψει σύμβαση έργου. Δυνάμει αυτής της σύμβασης, η Texaco ήταν ο πάροχος της βενζίνης.⁵² Το κτήριο δίπλα στο βενζινάδικο ανήκε στην τοπική αρχή (Brussels – Capital Region) και ανακαινιζόταν, μέχρι που διαπιστώθηκε ότι νερό αναμεμειγμένο με βενζίνη είχε διαρρεύσει στο κελάρι του κτηρίου φτάνοντας μέχρι τα θεμέλια. Φυσικά ήταν εύκολο να βρεθεί η αιτία της μόλυνσης – προερχόταν από τους ελαττωματικούς αποθηκευτικούς χώρους του βενζινάδικου. Η Texaco έκλεισε το βενζινάδικο και κατήγγειλε τη σύμβαση έργου με τον manager λόγω πλημμελούς εκπλήρωσης των καθηκόντων του. Μολονότι η Texaco δε δήλωσε συνυπαίτια της μόλυνσεως, εντούτοις προέβη στον καθαρισμό του εδάφους και αντικατέστησε τις ελαττωματικές δεξαμενές. Οι τοπικές αρχές έκριναν, όμως, ότι ο καθαρισμός δεν είχε ολοκληρωθεί και ήθελαν να μεταθέσουν τα έξοδα για τα πρόσθετα μέτρα αποκατάστασης στην Texaco, γι' αυτό και κινήθηκαν κατά της Texaco και ορισμένων στελεχών της – μεταξύ αυτών και κατά του κ. Van de Walle. Το αρμόδιο

⁵¹ *Ibidem*, παρ. 50.

⁵² Van de Walle, *supra* υπό 2, [2004] ECR παρ. 15.

για την εκδίκαση της αγωγής Βελγικό Δικαστήριο απηύθυνε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο Δ.Ε.Κ. σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 234 ΣυνθΕΚ⁵³.

Σε αυτήν την υπόθεση, ο ρόλος της αρχής *ο ρυπαίνων πληρώνει* είναι ελαφρώς πιο περίπλοκος συγκριτικά με την υπόθεση Standley. Εδώ, το πρόβλημα είναι ο ορισμός των εννοιών *απόβλητα* και *παραγωγός/κάτοχος αποβλήτων* στο πλαίσιο της Οδηγίας – πλαίσιο του 1975 για τα απόβλητα.⁵⁴ Στο άρθρο 1 η εν λόγω Οδηγία ορίζει ως απόβλητα *κάθε ουσία ή αντικείμενο από τις κατηγορίες που εκτίθενται στο Παράρτημα 1 που ο κάτοχός τους απορρίπτει ή σκοπεύει να απορρίψει ή είναι υποχρεωμένος να απορρίψει*. Στο άρθρο 15 της αυτής Οδηγίας καθιερώνεται η ευθύνη για το κόστος διαχείρισης των αποβλήτων και σύμφωνα με τις επιταγές της αρχής, υπαίτιοι δύνανται να θεωρηθούν είτε ο κάτοχος και/ή ο προκάτοχος ή ο παραγωγός του προϊόντος από το οποίο προήλθε το απόβλητο. Δύο είναι τα εύλογα ερωτήματα που γεννώνται με την πρώτη ανάγνωση εδώ: α) τι ακριβώς μπορεί να θεωρηθεί απόβλητο; β) ποιος είναι ο εκάστοτε κάτοχος, προκάτοχος και παραγωγός του άρθρου 15; Με άλλα λόγια, *τι είναι ρύπανση και ποιος είναι ο ρυπαίνων*;

Το Δικαστήριο στην περίπτωση αυτή κλήθηκε, κατά κάποιον τρόπο, να καλύψει το ερμηνευτικό κενό που γεννά η ίδια η αρχή με τη γενικότητά της. Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε στο εάν το μολυσμένο από υδρογονάνθρακες έδαφος μπορούσε να χαρακτηριστεί ως απόβλητο, με αποτέλεσμα να τίθεται ζήτημα εφαρμογής του άρθρου 15 της Οδηγίας – πλαίσιο. Το δεύτερο ερώτημα είχε να κάνει με το κατά πόσο η Texaco μπορούσε να θεωρηθεί παραγωγός ή κάτοχος του αποβλήτου, οπότε και σύμφωνα με την αρχή, η Texaco θα έπρεπε να

⁵³ Ibidem, παρ. 58.

⁵⁴ Council Directive 75/442/EEC, of 15 July, 1975, on waste, O.J. 1975 L 194/39, as amended by Council Directive 91/156/EEC, of 18 March, 1991, O.J. 1991 L 78/32.

αναλάβει το σύνολο των εξόδων καθαρισμού, όπως απαιτούσαν οι αρχές των Βρυξελλών.

Η Γενική Εισαγγελέας Kokott ασχολήθηκε κατ' αρχάς με τον ορισμό των αποβλήτων. Το κρίσιμο, κατά τη γνώμη της, σημείο είναι το αν ο κάτοχος απορρίπτει ή σκοπεύει ή είναι υποχρεωμένος να απορρίψει ένα πράγμα.⁵⁵ Ευθυγραμμιζόμενη με τις αποφάσεις *ARCO*⁵⁶, *Palin Granti*⁵⁷ και *Saetti & Frediani*⁵⁸, η Γενική Εισαγγελέας θεωρεί ότι ο ορισμός πρέπει να δίνεται βάσει των ιδιοτήτων κάθε υπόθεσης και σε συσχετισμό με το σκοπό της Οδηγίας. Συνεπώς, ο όρος απόβλητα εν προκειμένω θα πρέπει να ερμηνευθεί με γνώμονα την υψηλού επιπέδου προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας. Το μολυσμένο έδαφος, λοιπόν, αποτελεί και αυτό απόβλητο.⁵⁹ Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα, η Εισαγγελέας χρησιμοποιεί την έννοια της αιτιώδους συνάφειας για να καταλήξει στον προσδιορισμό του κατόχου και του παραγωγού των αποβλήτων.⁶⁰ Θεωρεί τον εθνικό δικαστή υπεύθυνο να προσδιορίζει τον πραγματικά και νομικά υπεύθυνο για την λειτουργία και τη συντήρηση των δεξαμενών από όπου έγινε η διαρροή. Μόνο αν η Texaco όφειλε να μεριμνά για την καλή κατάσταση των αποθηκευτικών χώρων, θα πρέπει να πληρώσει τα έξοδα καθαρισμού ως υπεύθυνη. Η προσέγγιση αυτή απαιτεί μια εις βάθος ανάλυση της συμβατικής σχέσης μεταξύ Texaco και του υπεύθυνου λειτουργίας του βενζινάδικου, καθώς και της αξιολόγησης της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων κάθε μέρους. Παρά την χρησιμότητά της στη συγκεκριμένη υπόθεση, αυτή η άκρως πραγματιστική ερμηνεία της αρχής δεν συντηρεί την ασφάλεια του δικαίου και κατά την άποψη της γράφουσας, δε βοηθά στη διασαφήνιση της αρχής.

⁵⁵ Advocate General's Opinion in *Van de Walle*, *supra* υπό 2, παρ.27.

⁵⁶ Joined Cases 418/97 and 419/97, *ARCO Chemie Nederland and Others*, [2000] ECR I-4475.

⁵⁷ Case 9/00, *Palin Granti and Vehmassalon kansanterveystyon kuntayhtyman hallitus*, [2002] ECR I-3533.

⁵⁸ Case 235/02, *Saetti and Frediani*, [2004] ECR I-1005.

⁵⁹ Advocate General's Opinion in *Van de Walle*, *supra* υπό 2, [2004] ECR at 32 - 33.

⁶⁰ *Ibidem*, παρ. 53.

Η προσέγγιση του Δικαστηρίου δεν απείχε πολύ από τη γνώμη της Εισαγγελέως. Έκρινε, με ένα κάπως απλουστευτικό σκεπτικό, πως η Οδηγία καθ' αυτή θα ισοπεδωνόταν αν το χωρίς πρόθεση μολυσμένο από πετρέλαιο έδαφος δεν συγκαταλεγόταν στην κατηγορία των αποβλήτων.⁶¹ Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα περί υπαιτιότητας, το Δικαστήριο υπογράμμισε τη σημασία της ευθύνης για την πρόκληση των αποβλήτων. Στην Οδηγία – πλαίσιο, γίνεται μια διαφοροποίηση μεταξύ του κατόχου των αποβλήτων από τη μία (που είναι και ο καθ' ύλην αρμόδιος για τον καθαρισμό), τους προκατόχους και τον παραγωγό από την άλλη (που μπορεί να θεωρηθούν μερικώς υπεύθυνοι για τη μόλυνση και να επιβαρυνθούν με μέρος του κόστους).⁶² Το ερώτημα, ωστόσο, για το ποιος είναι ο ρυπαίνων παραμένει, γιατί ακόμα και αν ο υπεύθυνος λειτουργίας του σταθμού καυσίμων θεωρηθεί κάτοχος και παραγωγός των αποβλήτων, τότε οι προκάτοχοι ή ακόμα και οι παραγωγοί του προϊόντος από το οποίο προήλθαν τα απόβλητα δύναται να θεωρηθούν συνυπαίτιοι.⁶³

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει τη δυνατότητα ευθυγράμμισης της ευθύνης με την αλυσίδα παραγωγής, φτάνοντας έτσι ακόμα και στο επίπεδο αυτού που παρήγαγε το προϊόν πριν την μετατροπή του σε απόβλητο. Η πολύ βασική προϋπόθεση που τίθεται είναι η εφαρμογή ενός τεστ συνάφειας και αμέλειας. Ο εθνικός δικαστής είναι αυτός που θα κρίνει αν η δημιουργία των αποβλήτων προκλήθηκε από την πλημμελή εκπλήρωση των όρων της σύμβασης εκ μέρους της Texaco.⁶⁴ Πιθανό παράδειγμα αμέλειας αποτελεί η παροχή από την Texaco κακής ποιότητας δεξαμενών φύλαξης του πετρελαίου ή ακατάλληλης κατηγορίας καυσίμων που επηρέασε αρνητικά την αποτελεσματικότητα των αποθηκευτικών χώρων. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι εάν η Texaco αποδείκνυε ότι είχε τηρήσει τους όρους της

⁶¹ Van de Walle, *supra* υπό 2, παρ. 52 - 53.

⁶² *Ibidem*, παρ. 57.

⁶³ *Ibidem*, παρ. 58.

⁶⁴ *Ibidem*, παρ. 60.

σύμβασης επιμελώς και καμία ενέργεια ή παράλειψή της δεν οδήγησε στη διαρροή, τότε θα απαλλασσόταν και από την υποχρέωση πληρωμής των εξόδων καθαρισμού.

Στην υπόθεση αυτή ακολουθήθηκε μια σαφώς πιο οικονομίστικη ερμηνεία της αρχής. Το ενδεχόμενο να θεωρηθεί ο παραγωγός ενός προϊόντος υπεύθυνος για τη μόλυνση που προκάλεσαν τα απόβλητα αυτού είναι μια θεωρητικά πρωτοποριακή προσέγγιση που στην πράξη στερείται περιεχομένου αφού θα έδινε σε πολλούς διέξοδο μέσα από την κατάλληλη ερμηνεία των συμβάσεων.⁶⁵

3.3 Η υπόθεση Erika

Τα πραγματικά περιστατικά στην υπόθεση αυτή είναι κάπως περιπεπλεγμένα, όμως η κατανόησή τους θα βοηθήσει τον αναγνώστη να αντιληφθεί το σκεπτικό που ακολούθησε ο κοινοτικός δικαστής στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Το 1999 το πετρελαιοφόρο πλοίο Erika που είχε μισθώσει η πετρελαϊκή εταιρία Total International βυθίστηκε στις γαλλικές ακτές της Βρετάνης, με αποτέλεσμα να διαρρεύσει μεγάλο μέρος του φορτίου που μετέφερε προκαλώντας εκτεταμένη μόλυνση στη γαλλική ακτή του Ατλαντικού.⁶⁶ Το φορτίο πετρελαίου προοριζόταν για την ENEL, μια ιταλική εταιρία παραγωγής ενέργειας. Η ENEL είχε αγοράσει το πετρέλαιο από την Total International. Προκειμένου να προμηθεύσει την ENEL, η Total International αγόρασε το πετρέλαιο από την Total Raffinage Distribution (αργότερα μετονομασθείσα σε Total France) και ναύλωσε το τάνκερ Erika για να πραγματοποιήσει τη μεταφορά του εμπορεύματος. Μετά την ανεπανόρθωτη καταστροφή που προκάλεσε η διαρροή, η Κοινότητα Mesquer μαζί

⁶⁵ N. DE SADELEER, "Case C-1/03 Paul Van de Walle", (2006) 43 CMLRev. 209.

⁶⁶ C. ROUSSEAU, D.JAMOTEAU, *Pollution de l'Erika : compte rendu de la visite d'une delegation d'observateurs de la communaute europeene*, DG Environment, Brest, January 2000, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://ec.europa.eu/environment/civil/marin/reports_publications/erika_report.pdf.

με ορισμένους ακόμα πληγέντες άσκησε αγωγή κατά όσων θεώρησε υπεύθυνους ενώπιον των Γαλλικών Δικαστηρίων: η Total International, η Total France, ο αρμόδιος για τον έλεγχο του τάνκερ οργανισμός, ο πλοιοκτήτης και ο manager ήταν - μεταξύ άλλων – οι εναγόμενοι. Οι ενάγοντες ζήτησαν να αποδοθούν ευθύνες για την περιβαλλοντική καταστροφή ενώ απαιτούσαν από τις εταιρίες να αναλάβουν το σύνολο των εξόδων για τον καθαρισμό και την αποκατάσταση των ακτών. Το Δικαστήριο του Παρισιού (Frech Tribunal de Grande Instance of Paris) επιδίκασε στους ενάγοντες το διόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 192 εκατομμυρίων ευρώ, βασιζόμενο στους διεθνείς κανόνες που ρυθμίζουν τις αποζημιώσεις από πετρελαιοκηλίδες (International Oil Pollution Compensation regime).⁶⁷

Το International Oil Pollution Compensation regime αποτελείται από δύο μέρη: αφενός την σύμβαση που καθορίζει τα περί αστικής ευθύνης στις περιπτώσεις διαρροής πετρελαίου και αφετέρου κεφάλαια για την αποκατάσταση των ζημιών⁶⁸. Παρότι η Ε.Κ. δεν έχει ενταχθεί σε αυτό το καθεστώς, εντούτοις, 23 κράτη – μέλη της έχουν συμβληθεί. Σύμφωνα με αυτή τη σύμβαση (άρθρο III), ο αποκλειστικά υπεύθυνος για την μόλυνση που προκαλείται από τη διαρροή πετρελαίου είναι ο ιδιοκτήτης του πλοίου και όχι ο υπεύθυνος συντήρησης ή ο μισθωτής του. Μόνο αν ήθελε θεωρηθεί ότι οι πράξεις άλλων – εκτός του πλοιοκτήτη – που έδρασαν είτε εξ αμελείας είτε εκ προθέσεως προκάλεσαν ευθέως τη διαρροή, αυτοί θα κληθούν να αποκαταστήσουν τη ζημία. Εφαρμόζοντας, λοιπόν, αυτό το κριτήριο, είναι προφανές ότι δύσκολα θα αποδεικνυόταν ευθύνη οποιουδήποτε άλλου πέραν του πλοιοκτήτη. Στο άρθρο V της Σύμβασης, προσδιορίζεται και το μέγιστο ποσό το οποίο μπορεί να

⁶⁷ Jugement de 16 Janvier 2008 du Tribunal de Grande Instance de Paris, No. 9934895010. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.fortunesdemer.com/documents%20pdf/jurisprudence/Arrets/7%20TGI%20Paris%2016012008%20Erika.pdf>

⁶⁸ International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage adopted at Brussels on 29 November 1969, as amended by the Protocol signed in London on 27 September 1992 (reproduced in O.J. 2004 L 78, σ.32).

απαιτηθεί από τον ιδιοκτήτη ως αποζημίωση. Τα κεφάλαια του δεύτερου τμήματος της Σύμβασης συγκεντρώνονται από τη συνεισφορά πετρελαϊκών εταιριών και αντλείται μέρος των χρημάτων, όταν η αποζημίωση που θα λάβουν από τον υπεύθυνο ιδιοκτήτη του πλοίου που προκάλεσε την κηλίδα, δεν αρκούν για τον καθαρισμό.

Τα Γαλλικά Δικαστήρια στην υπόθεση Erika δεν έκαναν δεκτό το αίτημα της ενάγουσας Κοινότητας Mesquer να δοθούν 67 εκατομμύρια ευρώ επιπλέον για την συμπλήρωση του ποσού που υπερέβαινε το “ταβάνι” του International Oil Pollution Compensation regime. Η γαλλική Κοινότητα προσέβαλλε με έφεση την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου. Το αρμόδιο να δικάσει στο δεύτερο βαθμό Εφετείο απηύθυνε τρία ερωτήματα στο Δ.Ε.Κ. αναφορικά με τον ορισμό των αποβλήτων και την αστική ευθύνη της Total.⁶⁹

Όπως και στην προαναφερόμενη υπόθεση Van de Walle, έτσι και εδώ, το Δ.Ε.Κ. εκλήθη να κάνει μια ερμηνεία της αρχής *ο ρυπαίνων πληρώνει* βάσει της Οδηγίας – πλαίσιο για τα απόβλητα. Δύο εκ των τριών προδικαστικών ερωτημάτων αφορούσαν τα απόβλητα: μπορεί το πετρέλαιο, πριν ή και μετά την ανάμειξή του με το νερό, να θεωρηθεί απόβλητο; Το τρίτο ερώτημα του Εφετείου προς το Δ.Ε.Κ. ήταν κατά πόσο η Total ως παραγωγός ή/και πωλητής του πετρελαίου ή/και μισθωτής του τάνκερ που βυθίστηκε, μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνη – σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 15 της Οδηγίας – για την αποκατάσταση των ζημιών ως ρυπαίνων φορέας.

Το κομβικό σημείο στην υπόθεση ήταν πως εμπλεκόταν και ένα ακόμα μέρος εν προκειμένω: ο τρίτος που είχε αναλάβει τη μεταφορά του φορτίου πετρελαίου δια

⁶⁹ *Commune de Mesquer, supra* υπό 3, παρ. 24-28.

θαλάσσης. Η Total ήταν υπεύθυνη για τη διαρροή ή είχε μεταθέσει πλέον την ευθύνη στο μεταφορέα, όπως προέβλεπαν οι σχετικοί κανόνες του International Oil Pollution Compensation regime; Ή μήπως η Total ως προκάτοχος και παραγωγός του προϊόντος που δημιούργησε τα απόβλητα έφερε ευθύνη; Το τεστ περί αμέλειας και αιτιώδους συνάφειας που εισήγαγε η υπόθεση Van de Walle τύγχανε εδώ εφαρμογής; Το Δ.Ε.Κ. έπρεπε εκτός των άλλων να ρίξει φως στην τριγωνική σχέση μεταξύ της Οδηγίας για τα απόβλητα, του εθνικού (γαλλικού) νόμου που την ενσωμάτωσε στην έννομη τάξη της χώρας και τέλος του International Oil Pollution Compensation regime. Διεθνές, Κοινοτικό και εθνικό Δίκαιο σε συσχετισμό.

Η Γενική Εισαγγελέας Kokott επιχείρησε να δώσει απάντηση σε κάθε ερώτημα ξεχωριστά. Ξεκίνησε διακρίνοντας το πετρέλαιο πριν και μετά τη διαρροή για να δώσει τον ορισμό του αποβλήτου. Κατά τη γνώμη της, το πετρέλαιο πριν τη διαρροή δεν συνιστά απόβλητο επειδή διαθέτει ιδιαίτερη οικονομική αξία. Τα απόβλητα, υπογραμμίζει η Εισαγγελέας, απορρίπτονται από τον κάτοχό τους επειδή πρέπει ή επειδή ο ίδιος το επιθυμεί – κάτι που το Δ.Ε.Κ. αναγνωρίζει και στην υπόθεση *Inter – Environment Wallonie*⁷⁰. Στην προκειμένη περίπτωση, το πετρέλαιο δεν διέρρευσε επειδή έπρεπε ή το επιθυμούσε ο κάτοχός του – το αντίθετο ίσχυε δεδομένης της μεγάλης του αξίας. Η ανάμειξη του πετρελαίου με το νερό είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της αξίας αυτής και επομένως, το αναμεμειγμένο με νερό πετρέλαιο δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί απόβλητο. Νερό και πετρέλαιο ενώθηκαν σχηματίζοντας τα απόβλητα και αφού ο διαχωρισμός τους δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί, ενώ και τα συστατικά έχουν χάσει την χρησιμότητά τους, η Εισαγγελέας θεωρεί την ένωση αυτή απόβλητο.⁷¹

⁷⁰ Case 129/96, *Inter-Environment Wallonie*, [1997] ECR I-7411, παρ. 26.

⁷¹ Advocate General's Opinion in *Commune de Mesquer*, *supra* υπό 3, παρ. 79-80.

Έχοντας δώσει – ικανοποιητικές κατά την άποψη της γράφουσας – απαντήσεις στα 2 πρώτα ερωτήματα, η Εισαγγελέας προχώρησε στο ζήτημα της ευθύνης. Παραπέμποντας στην προηγούμενη υπόθεση Van de Walle, η Εισαγγελέας υπενθυμίζει ότι ο παραγωγός του προϊόντος από το οποίο προήλθαν τα απόβλητα φέρει ευθύνη, εφόσον, φυσικά, πληρούνται οι προϋποθέσεις περί αμέλειας και αιτιώδους συνάφειας. Η απαλλαγή της Total που ήταν απλά παραγωγός του προϊόντος και όχι του αποβλήτου θα ήταν κατά την κρίση της όλως καταχρηστικό αφού η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει αποτελεί εξειδικευμένη μορφή της αρχής της αναλογικότητας και επιτάσσει σύμμετρη κατανομή του κόστους μεταξύ των υπαίτιων για την ρύπανση. Αφού κάποια στιγμή όλα τα προϊόντα θα καταλήξουν απόβλητα, αφού επιτελέσουν τη λειτουργία για την οποία προορίζονται, ο παραγωγός τους θα πρέπει να φέρει και αυτός μερίδιο ευθύνης ως κρίκος της αλυσίδας.⁷²

Ο συλλογισμός της Εισαγγελέως Kokott είναι προφανώς προσανατολισμένος στην οικονομική φύση της αρχής που τοποθετεί τη μόλυνση εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Φροντίζει, όμως, να θέσει όρια εξηγώντας ότι η ευθύνη του παραγωγού του προϊόντος εξαρτάται σε κάθε περίπτωση από την πλημμελή εκπλήρωση των υποχρεώσεών του που είχε ως αποτέλεσμα την περιβαλλοντική ζημία. Στην υπόθεση Erika, μόνο αν αποδειχθεί ότι η Total προκάλεσε με κάποιον τρόπο τη διαρροή, θα θεωρηθεί υπεύθυνη ως ρυπαίνουσα και τούτο διότι με μόνη την παραγωγή του πετρελαίου – το οποίο μάλιστα είχε αγοράσει πολύ ακριβά – δεν μπορεί να θεωρηθεί ρυπαίνων φορέας. Η βύθιση του πλοίου και η διαρροή που επακολούθησε ήταν ατύχημα και όχι μια προμελετημένη κίνηση.

⁷² *Ibidem*, παρ. 125.

Η εξέταση του τριγώνου Οδηγία – γαλλική νομοθεσία – διεθνές καθεστώς προβλημάτισε περισσότερο την Εισαγγελέα, η οποία δίνει μια ελαφρώς αόριστη απάντηση. Ξεκινά με το ότι η Ε.Κ. δε δεσμεύεται από το International Oil Pollution Compensation regime ως μη μέλος αυτού. Ωστόσο, το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών (23 στα 27) είχαν υπογράψει και στο πλαίσιο της αλληλεγγύης Κοινότητας και Κρατών – Μελών, δέον όπως αποφεύγονται οι συγκρούσεις μεταξύ κοινοτικού και διεθνούς δικαίου δεσμεύσεων.⁷³ Στην προκειμένη περίπτωση, η κοινοτική διάταξη απαιτεί κατ' εφαρμογή της αρχής να καλυφθούν εξ ολοκλήρου τα έξοδα καθαρισμού και αποκατάστασης, ενώ το διεθνές καθεστώς θεωρεί υπεύθυνο μόνο έναν (τον πλοιοκτήτη) και θέτει όρια στη μέγιστη δυνατή αποζημίωση. Η Εισαγγελέας, καταλήγει στο ότι εφόσον τα κράτη – μέλη επιτρέπουν στα πετρελαιοφόρα να διέρχονται από τα ύδατά τους, έχουν συντρέχον παίσμα, αφού τελούν εν γνώσει του κινδύνου διαρροής πετρελαίου. Συνεπώς, το κράτος – μέλος (εδώ η Γαλλία) θα πρέπει να επιβαρυνθεί με μέρος του κόστους καθαρισμού της πετρελαιοκηλίδας που προκλήθηκε από τη βύθιση στα ύδατά της.⁷⁴

Με αυτόν τον συλλογισμό, η Εισαγγελέας άνοιξε το δρόμο στο Γαλλικό Εφετείο να κρίνει συνυπεύθυνη για τη διαρροή την παραγωγό του πετρελαίου εταιρία. Ταυτόχρονα, όμως, λαμβάνοντας υπόψιν τις διεθνείς υποχρεώσεις της Γαλλίας, οριοθετεί την ευθύνη αυτή και αναδεικνύει το κοινό ως συνυπεύθυνο ρυπαίνοντα που θα πρέπει να πληρώσει για το μέρος του κόστους που δεν καλύπτεται σύμφωνα με το διεθνές καθεστώς. Αφού ο πολίτης του κράτους που φορολογεί τον μεταφορέα (εδώ η Γαλλία) είναι αυτός που τελικά θα επωφεληθεί από τη μεταφορά του πετρελαίου που διέρχεται από τη χώρα του και όχι ο καταναλωτής,

⁷³ *Ibidem*, παρ. 101 – 103.

⁷⁴ *Ibidem*, παρ. 142.

δίκαιο και ορθό είναι να καλύψει μέρος του κόστους της ρύπανσης που προκάλεσε το ατύχημα, ειδικά εφόσον το ταβάνι που θέτει το διεθνές καθεστώς είναι αρκετά υψηλό για να καλύψει τα έξοδα καθαρισμού.

Αν και εκ πρώτης όψεως αυτή η κατασκευή μοιάζει σωστή, στην πραγματικότητα πάσχει και μπορεί να οδηγήσει σε παραδοξολογίες. Ένας πολίτης που οδηγεί αυτοκίνητο, θα πρέπει σύμφωνα με το σκεπτικό της Εισαγγελέως, να πληρώσει παραπάνω από τον πολίτη που οδηγεί ποδήλατο, αφού τελικά θα επωφεληθεί περισσότερο από τις διεθνείς μεταφορές πετρελαίου; Με μια διασταλτική ερμηνεία της αρχής και εφόσον ο πολίτης ρητά και ατομικά – όχι ως μέλος ενός κράτους - έχει αποδεχθεί τον κίνδυνο μεταφοράς πετρελαίου στη χώρα του, τότε λογικό είναι να πληρώσει αν ο κίνδυνος γίνει πραγματικότητα και το πετρέλαιο διαρρεύσει.

Πολλά είναι τα αδύνατα σημεία αυτής της γνώμης: τι θα συμβεί αν η διαρροή λάβει χώρα σε ένα Α κράτος αλλά λόγω ρευμάτων η πετρελαιοκηλίδα μεταφερθεί σε ένα Β; Αν τα έξοδα αποκατάστασης ξεπερνούν το ταβάνι του διεθνούς καθεστώτος, είναι σύννομη η επιβάρυνση του φορολογούμενου για το επιπλέον;

Αν δεχόμασταν τη γνώμη της Εισαγγελέως, θα αφήναμε έκθετους τους πολίτες όλης της Ε.Ε. ανά πάσα στιγμή, αφού ατυχήματα συμβαίνουν συχνά. Η θεωρία περί ανάγκης ενσωμάτωσης του κόστους ρύπανσης θα καταστρατηγούνταν πλήρως και η αρχή θα στερούνταν, τελικά, νοήματος.

Η φόρμουλα που ακολούθησε το Δ.Ε.Κ. ήταν διαφορετική. Το Δικαστήριο συντάχθηκε με την Εισαγγελέα στα σχετικά με τον ορισμό των αποβλήτων⁷⁵, όμως στο κομμάτι της ευθύνης του ρυπαίνοντος ακολούθησε άλλη λογική. Με αφετηρία

⁷⁵ *Commune de Mesquer*, *supra* υπό 3, παρ. 48.

την παραδοχή ότι το άρθρο 15 της Οδηγίας περί αποβλήτων δεν αποκλείει την ευθύνη και άλλων - πέραν του κατόχου των αποβλήτων – φορέων παραγωγής, το Δικαστήριο προχωρά ένα βήμα παραπέρα λέγοντας ότι αν τα πρόσωπα αυτά απαλλάσσονταν αυτοδικαίως, η αρχή θα παρέμενε κενό γράμμα.⁷⁶ Το ερώτημα ανέκυψε εδώ είναι αν η πετρελαϊκή Total ως πωλητής του φορτίου και μισθωτής του τάνκερ θα πρέπει να θεωρηθεί κρίκος της αλυσίδας παραγωγής.

Δε θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηρίσει κανείς το IOPC regime ως ευθέως αντίθετο με την αρχή *ο ρυπαίνων πληρώνει*. Η καθιέρωση ενός καθ' όλα υποκειμενικού ανώτατου ορίου στην αποζημίωση καθώς και η συγκέντρωση της ευθύνης σε ένα και μόνο άτομο – τον πλοιοκτήτη – δε συνάδει με την αρχή καθολικότητας και αναλογικότητας. Το Δικαστήριο, λοιπόν, έπρεπε να λάβει θέση είτε υπέρ της κοινοτικής αρχής είτε κατά αυτής συντασσόμενο με το διεθνές καθεστώς.

Το ιστορικό – όπως ήδη ειπώθηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου – ήταν αρκετά μπερδεμένο και οι διαμάχες επεκτάθηκαν ενώπιον πολιτικών και ποινικών εθνικών δικαστηρίων μεταξύ πληθώρας αντιδίκων. Το Γαλλικό Δικαστήριο έκρινε αστικά και ποινικά υπεύθυνους τόσο τον πλοιοκτήτη όσο και την εταιρία που ήταν υπεύθυνη για την επίβλεψη του τάνκερ. Υπεύθυνη κρίθηκε και η πετρελαϊκή Total διότι από μη συγγνωστή αμέλεια, είχε ναυλώσει ένα παλιό τάνκερ (που έχοντας ξεπεράσει την 25ετία θα έπρεπε κανονικά να έχει αποσυρθεί) για να μεταφέρει ένα τόσο επικίνδυνο υλικό. Ήταν, λοιπόν, ξεκάθαρο ότι το Γαλλικό Δικαστήριο είχε ακολουθήσει μια άκρως διασταλτική ερμηνεία του εθνικού νόμου περί διαρροής πετρελαίου κατονομάζοντας ως υπεύθυνους σχεδόν άπαντες τους εμπλεκόμενους

⁷⁶ *Ibidem*, παρ. 69 – 72.

στην επιχείρηση (πλοιοκτήτη, επόπτη και μισθωτή).⁷⁷ Το Δ.Ε.Κ. απάντησε πως μόνο αν ο εθνικός δικαστής συνέδεε την πετρελαϊκή με τον κίνδυνο μόλυνσης θα μπορούσε να του αποδώσει ευθύνες. Η κακή επιλογή τάνκερ ήταν μια πιθανή αιτία απόδοσης ευθυνών.⁷⁸

Το Δ.Ε.Κ. επεσήμανε πως η Ε.Κ. ως μη συμβεβλημένο μέλος στο IOPC regime, δε δεσμεύεται από τις διατάξεις της Σύμβασης, άσχετα από το πόσα Κράτη – Μέλη την είχαν υπογράψει ⁷⁹ και αρκέστηκε στην ερμηνεία του άρθρου 15 της Οδηγίας περί αποβλήτων για την ορθή εφαρμογή της αρχής στην υπόθεση Erika.

Κατά το Δικαστήριο, τα κράτη – μέλη οφείλουν να διασφαλίσουν την ορθή ενσωμάτωση της εκάστοτε οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη (άρθρο 249 ΣυνθΕΚ). Επομένως, σύμφωνα με το άρθρο 15 της Οδηγίας – πλαίσιο για τα απόβλητα και την γενική αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει, το κόστος θα πρέπει να επωμισθεί ο κάτοχος, προκάτοχος ή παραγωγός του προϊόντος που δημιούργησε τα απόβλητα κατά το μέρος που τους αναλογεί. Αυτό, βέβαια, δεν αποκλείει την συντρέχουσα εφαρμογή διεθνών κανόνων δικαίου όπως αυτών του IOPC regime, ώστε να συμπεριληφθεί στους ρυπαίνοντες και ο πλοιοκτήτης ή να αντληθεί μέρος των εξόδων από τους πόρους του Ταμείου για τον καθαρισμό της κηλίδας.

Το Δ.Ε.Κ. χωρίς περιστροφές ανέδειξε το δευτερογενές Κοινοτικό Δίκαιο ως κορυφή της πυραμίδας, υποσκελίζοντας τη διεθνή σύμβαση του IOPC regime.⁸⁰ Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι αν το κόστος ξεπερνούσε το ταβάνι του IOPC, τότε το

⁷⁷ V.J. FOLEY, R. NOLAN, "The Erika Judgment - Environmental Liability and Places of Refuge: A Sea Change in Civil and Criminal Responsibility that the Maritime Community Must Heed", (2008) 33 *Tulane Maritime Law Journal* 77.

⁷⁸ *Commune de Mesquer*, *supra* υπό 3, παρ. 78.

⁷⁹ *Ibidem*, παρ. 85.

⁸⁰ Ιδείτε σχετικώς την υπόθεση Case C-308/06, *Intertanko and Others*, [2008] ECR I-0000, όπου το Δ.Ε.Κ. έδωσε παρόμοια απάντηση. Σχολιασμός της υποθέσεως στο F. DOPAGNE, "Arret «Intertanko»: Γ appreciation de la validite d'actes communautaires au regard de conventions Internationales (Marpol 73/78, Montego Bay)", (2008) 152 *Journal de droit Europeen*, 241.

κράτος – μέλος θα πρέπει να κάνει μια σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία για την κάλυψη του επιπλέον από τους υπεύθυνους για τη ρύπανση.⁸¹ Με απλά λόγια το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι διατάξεις της Οδηγίας δεν μπορούν να παραβλεφθούν επειδή το εθνικό δίκαιο, ακολουθώντας τις επιταγές μια διεθνούς συμφωνίας, θέτει όρια στα έξοδα αποκατάστασης.

Εν κατακλείδι, η πρωτοκαθεδρία του Κοινοτικού Δικαίου, η πλήρης απόδοση του κόστους της ρύπανσης και ο αναγκαίος αιτιώδης σύνδεσμος είναι τα τρία στοιχεία που κάνουν την απόφαση να ξεχωρίζει.

3.4 Ανακεφαλαιώνοντας...

Σε καθεμία από τις τρεις υποθέσεις, το Δ.Ε.Κ. με τις αποφάσεις του τόνισε διαφορετικά σημεία της αρχής. Στην υπόθεση *Standley*, η εξειδίκευση της αρχής της αναλογικότητας και ο υπολογισμός της συμμετοχής στο κόστος ανάλογα με τη συμμετοχή στην πρόκληση της ρύπανσης ήταν το κλειδί. Έπειτα, στην υπόθεση *Van de Walle*, ξεχωρίζει η ευρεία σύλληψη της έννοιας των αποβλήτων (αντικείμενο) σε αντιδιαστολή με τη στενή ερμηνεία της έννοιας του υπεύθυνου ρυπαίνοντος (υποκείμενο). Το μεγάλο ερμηνευτικό άλμα γίνεται στην υπόθεση *Erika* που λόγω της σημασίας της θα εκτεθεί ξεχωριστά αμέσως κατωτέρω.

⁸¹ Το Δ.Ε.Κ. εφαρμόζει το δόγμα *Marleasing* (Case C-106/89, *Marleasing*, [1990] ECR I-4135) δυνάμει του οποίου, τα κράτη – μέλη οφείλουν να κάνουν μια όσο το δυνατόν σύμφωνη με τους κανόνες Κοινοτικού Δικαίου ερμηνεία και ενσωμάτωση των εκάστοτε Οδηγιών.

4 Η δικαστική επιδίωξη της αρχής – πραγματικότητα ή μύθος;

Τελικά, το Δικαστήριο κατόρθωσε να δώσει το επιθυμητό 'effet utile' στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει; Ποιος ήταν ο ρόλος της απόφασης Erika προς αυτήν την κατεύθυνση; Ποια η σχέση της νομολογίας και του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου; Αυτά είναι τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να δώσει απαντήσεις το παρόν κεφάλαιο μέσα από μια συγκριτική επισκόπηση της νομολογίας.

4.1 Μια συγκριτική ματιά στις αποφάσεις του Δ.Ε.Κ.

Η ανάλυση που προηγήθηκε οδηγεί τον αναγνώστη στις εξής παρατηρήσεις: κατ' αρχάς, η έννοια του ρυπαίνοντος διασαφηνίστηκε σε μεγάλο βαθμό. Ποιος πρέπει να θεωρηθεί ρυπαίνων σε περιπτώσεις ατυχημάτων ήταν το ζήτημα που απασχόλησε ειδικότερα το Δικαστήριο στην υπόθεση Erika.

Εκτός αυτού, η αρχή της αναλογικότητας εμφανίζεται και στις τρεις αποφάσεις. Δεδομένου ότι το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του ερμηνευτή είναι μεγάλο και η αοριστία στη διατύπωση της αρχής στη Συνθήκη δυσχεραίνει αντί να διευκολύνει, η αναλογική εφαρμογή της αποδεικνύεται η μοναδική ασφαλής λύση. Ο ρυπαίνων πρέπει να πληρώσει τόσο όσο ευθύνεται για τη ζημία που προκάλεσε. Η υπόθεση Standley μας δίδαξε ότι στην περίπτωση εφαρμογής μέτρων πρόληψης της ρύπανσης, θα ήταν εσφαλμένη η απόδοση της ευθύνης εξ ολοκλήρου στους αγρότες που με τις δραστηριότητές τους συνέβαλαν στην αύξηση των νιτρικών αλάτων στο νερό. Η αρχή της αναλογικότητας ως αναγνωρισμένη και δικαστικά επιδιώξιμη γενική αρχή του Κοινοτικού Δικαίου⁸² ορθά αποτέλεσε βάση επανεξέτασης των μέτρων που εξήγγειλε η Οδηγία για τα νιτρικά άλατα στη Μεγάλη Βρετανία. Η

⁸² Case C-4/73, *Nold v Commission*. [1974] ECR 491 & Case 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft v Einfuhrund Vorratsstelle Getreide* [1970] ECR 1125.

θωράκιση των ατομικών δικαιωμάτων είναι το ζητούμενο⁸³ που επιτυγχάνεται χάρη στην αλληλεπίδραση της αρχής της αναλογικότητας με την αρχή που εξετάζουμε. Δε θα ήταν εξάλλου ατυχές να ειπωθεί ότι η αρχή εμπεριέχει στοιχεία αναλογικότητας από τη φύση της. Βέβαια, στην πράξη, η Διοίκηση συχνά θα βρεθεί αντιμέτωπη με περίπλοκα και δύσκολα προβλήματα: πώς θα υπολογιστεί το μερίδιο συμμετοχής του ρυπαίνοντος στην προκληθείσα μόλυνση, ώστε αναλόγως να οριστεί και το μερίδιο ευθύνης του για την κάλυψη του κόστους; Στην περίπτωση Standley αυτό θα ήταν σχεδόν ανέφικτο, αφού τα όργανα μέτρησης του ποσοστού νιτρικών αλάτων και προσδιορισμού της προέλευσής τους θα απαιτούσε χρόνο, χρήματα, τεχνογνωσία και εγκαταστάσεις που δεν διαθέτουν υποχρεωτικά όλα τα Κράτη – μέλη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αμέλειας ή ενδοσυμβατικής ευθύνης ενός προσώπου και της προκληθείσας ρύπανσης στην υπόθεση Van de Walle. Έτσι, δεν φτάνουμε στην ακραία λύση να αποδίδουμε ευθύνες στον παραγωγό του προϊόντος από το οποίο προήλθαν τα απόβλητα χωρίς να αποδειχθεί αμέλεια ή πλημμέλεια στις πράξεις ή παραλείψεις του. Το να θεωρούνταν η Texaco υπεύθυνη για τη διαρροή πετρελαίου στο κτήριο μόνο και μόνο επειδή παρήγαγε το πετρέλαιο, θα ήταν ευθέως αντίθετο με την αρχή της αναλογικότητας.

Πολλοί, δικαίως, μπορεί να θεωρήσουν την απόφαση αυτή μια κεκαλυμμένη προσπάθεια προστασίας της ισχυρής πετρελαιοβιομηχανίας, που χάρη στην κατάλληλη διαμόρφωση των συμβατικών της υποχρεώσεων, θα πετυχαίνει πάντα την απαλλαγή και οι κάτοχοι ή παραγωγοί των αποβλήτων, ως λιγότερο εύποροι, είτε θα πληρώνουν λιγότερο είτε τελικά θα αναγκαστούν να προσφέρουν τον οβολό τους οι φορολογούμενοι για την αποκατάσταση της ζημίας. Θα παγιωνόταν, έτσι, μια

⁸³ T.TRIDIMAS, *The General Principles of EU Law*, Oxford University Press, Oxford 2006, σ. 138.

επιβλαβής για το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία κατάσταση όπου οι πλούσιοι και ισχυροί θα έμεναν στο απυρόβλητο διαθέτοντας χρήματα με αποκλειστικό στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους τους.

Πώς θα μπορούσε, λοιπόν, να λυθεί το πρόβλημα απόδοσης ευθυνών όταν πλείονες αιτίες προκαλούν ένα αποτέλεσμα ή μία αιτία προκαλεί πλείονα αποτελέσματα (diffuse pollution); Μια πιθανή λύση θα ήταν το Δικαστήριο να προσδιορίσει τον υπεύθυνο ανάλογα με τις δυνατότητες που έχει ο καθένας από τους εμπλεκόμενους στην περιβαλλοντική καταστροφή να πληρώσει και να αποκαταστήσει τη βλάβη. Επί του πρακτέου, αυτό σημαίνει ότι η πετρελαϊκή που παρήγαγε ένα τόσο επικίνδυνο για τη δημιουργία αποβλήτων προϊόν διαθέτει τους πόρους για να πληρώσει, τότε αυτή θα πρέπει να αναλάβει το κόστος. Αν όμως ένα φορτηγό που μεταφέρει επικίνδυνα χημικά ανατραπεί στο οδόστρωμα και μολύνει τη γύρω περιοχή, αλλά η μεταφορική εταιρία δε διαθέτει το κεφάλαιο για να αποκαταστήσει τη βλάβη, θα ήταν αντίθετο με την αρχή της αναλογικότητας να ζητηθεί από τους φορολογούμενους ή τον παραγωγό των χημικών να συνεισφέρει;

Τα ερωτήματα μοιάζουν να μην τελειώνουν ποτέ αφού όσα τα σενάρια τόσες και οι ερμηνευτικές δυσκολίες. Κατά τη γνώμη της γράφουσας, όμως, η λύση της πληρωμής από τον πιο εύπορο ρυπαίνοντα παρά τις φαινομενικές αδυναμίες της, στην πράξη θα επιτελέσει πολλαπλές θετικές λειτουργίες. Πρώτον και κύριο, θα διασφαλίσει την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας, αφού πλέον δε θα υπάρχει η δυσκολία εντοπισμού του αιτιώδους συνδέσμου που συχνά καθιστά αλυσιτελή τη δικαστική επιδίωξη. Δεύτερον, η Ενιαία περιβαλλοντική πολιτική που η Κοινότητα έχει θέσει ως στόχο με την ενσωμάτωση του κόστους στην τιμή του προϊόντος θα γινόταν πραγματικότητα. Με το να επεκταθεί η ευθύνη στους

παραγωγούς, αυτοί θα είχαν ένα σοβαρό κίνητρο να κάνουν τα προϊόντα τους πιο φιλικά για το περιβάλλον. Δεν είναι τυχαίο το ότι στις Η.Π.Α. η ευθύνη του παραγωγού λόγω της σχέσης του με την ρυπογόνο ουσία ή δραστηριότητα και όχι λόγω των ενεργειών του, είναι κοινώς παραδεδεγμένη.⁸⁴

Κάποιοι μπορεί να θεωρήσουν αυτή τη σύλληψη ανεπίτρεπτα πολιτική και οικονομίστικη για ένα Δικαστήριο που θα έπρεπε με μια *prima facie* αντίθετη στην αρχή της αναλογικότητας ερμηνεία να αποδώσει ευθύνες, γι' αυτό και ενδεχομένως ο νομοθέτης να είναι ο πλέον κατάλληλος και αρμόδιος για μια τόσο ριζοσπαστική απόφαση.

4.2 *Νέα πνοή στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει*

Η έκβαση της υπόθεσης *Erika* ενώπιον των Γαλλικών Δικαστηρίων ήταν καταλυτική για πολλούς λόγους. Κατ' αρχάς, ήταν κόλαφος για τον τομέα της πετρελαιοβιομηχανίας, αφού εισήγαγε την έννοια της ευθύνης και άλλων – φαινομενικά αμέτοχων στη διαρροή – παραγόντων: η επόπτρια του τάνκερ εταιρία, ο καπετάνιος και ο πετρελαιοπαραγωγός μπήκαν στο στόχαστρο με την αυστηρή εφαρμογή της αρχής. Αυτή η διεύρυνση των ευθυνών μάλλον καλό έκανε, αφού και άλλοι πέραν του πλοιοκτήτη, φορείς θα φρόντιζαν στο εξής να ακολουθούν κατά γράμμα τους κανόνες ασφαλείας για να αποφύγουν παρόμοια ατυχήματα με καταστροφικές για το περιβάλλον συνέπειες. Εξίσου σημαντική ήταν και μια ακόμα καινοτομία: αναγνωρίστηκε το δικαίωμα των περιβαλλοντικών οργανώσεων να

⁸⁴ B. BAKER ROSEN, "Environmental liability at the national level", in F. MORRISON, R. WOLFRUM (ed.), *International, Regional and National Environmental Law*, Kluwer Law International, The Hague 2000, σ. 768.

αξιώσουν αποζημιώσεις ενώπιον των Γαλλικών Δικαστηρίων για την ζημία που υπέστη το περιβάλλον.⁸⁵

Το δυσκολότερο ερώτημα που κλήθηκε να απαντήσει το Δ.Ε.Κ. ήταν πώς θα μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνη για τη διαρροή η μισθώτρια του τάνκερ εταιρία. Πρώτος σκόπελος: το πετρέλαιο που διέρρευσε έπρεπε να εμπίπτει στην κατηγορία των αποβλήτων, όπως αυτά ορίζονται στη σχετική Οδηγία – πλαίσιο. Δεύτερο εμπόδιο: η απόδοση ευθυνών σύμφωνα με το IOPC regime κατ' αποκλειστικότητα στον πλοιοκτήτη. Τρίτον: έπρεπε να θεμελιωθεί ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ των πράξεων της πετρελαϊκής ως παραγωγού του πετρελαίου και των αποβλήτων που δημιουργήθηκαν προκαλώντας τη μόλυνση των ακτών και των υδάτων.

Σε σχέση με το πρώτο πρόβλημα, το Δ.Ε.Κ. προτίμησε να ακολουθήσει την λογική της υπόθεσης Van de Walle και τη γνώμη της Εισαγγελέως Kokott για να δώσει τη λύση: με μια διασταλτική ερμηνεία του όρου *απόβλητα* και βασιζόμενο στην τελεολογική ερμηνεία της Οδηγίας – πλαίσιο συνολικά, κατέληξε στο ότι το αναμεμειγμένο με νερό πετρέλαιο που διέρρευσε συνιστά απόβλητο. Καθώς μια απαρίθμηση των υλικών και ουσιών που συνιστούν απόβλητα δεν είναι δυνατό να γίνει από το νομοθέτη, το Δικαστήριο έχοντας κατά νου ότι η Οδηγία για τα απόβλητα είχε ως απώτερο στόχο την ορθή διαχείριση των αποβλήτων και την μείωση της ρύπανσης των υδάτων, έφτασε ένα ικανοποιητικό για όλους (νομικούς και περιβαλλοντικές οργανώσεις) συμπέρασμα. Βέβαια, αντίστοιχες διαπλαστικές προσπάθειες ερμηνείας του νόμου θα πρέπει να γίνονται με προσοχή και μέτρο. Ως αντίδραση στην απόφαση Van de Walle, ο κοινοτικός νομοθέτης επέλεξε να

⁸⁵ D. PAPADOPOULOU, "The Role of French Environmental Associations in Civil Liability for Environmental Harm: Courtesy of *Erika*", (2009) 21:1 *Journal of Environmental Law*, σ. 87.

εξαιρέσει ρητά από την έννοια των αποβλήτων στην νεότερη εκδοχή της Οδηγίας⁸⁶ το χώμα και το συμπαγές (χωρίς να έχουν μεσολαβήσει εκσκαφές) μολυσμένο έδαφος. Στην περίπτωση εκείνη, η πρωτοβουλία του Δ.Ε.Κ. να ερμηνεύσει το νόμο δημιουργικά ανεκόπη τελικά από το νομοθέτη.

Ακόμα πιο προβληματική από τον ορισμό της ρύπανσης αποδείχθηκε η απόδοση ευθυνών στα εμπλεκόμενα μέρη. Προκειμένου να διασφαλισθεί η συνοχή του Κοινοτικού Δικαίου, το Δικαστήριο επέλεξε να βάλει σε δεύτερη μοίρα τις διατάξεις του διεθνούς πετρελαϊκού καθεστώτος, αναδεικνύοντας έτσι τη σημασία και την ισχύ της αρχής ως χρήσιμου εργαλείου στη διάθεση των πληγέντων από τις περιβαλλοντικές καταστροφές εναγόντων. Η ριζοσπαστική και γενναία αυτή επιλογή μπορεί εύστοχα να συγκριθεί με το προβάδισμα που αναγνώρισε το Δικαστήριο στην κοινοτική έναντι τις διεθνούς νομοθεσίας των Ηνωμένων Εθνών στη διάσημη πια υπόθεση *Kadi*.⁸⁷ Αν η Ε.Κ. ήταν συμβεβλημένο μέλος του IOPC regime, τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά, αφού η απόδοση ευθυνών στον πλοιοκτήτη και μόνο θα ήταν μονόδρομος.

Η καθιέρωση της ευθύνης του παραγωγού του πετρελαίου ήταν το τρίτο και κατά τη γνώμη της γράφουσας σημαντικότερο ερώτημα που απαντήθηκε, αφού ο πετρελαιοπαραγωγός, ως συμμετέχων στη διαδικασία δημιουργίας αποβλήτων νόμιμα μπορούσε να εναχθεί. Ήταν σα να δίνεται το πράσινο φως στις περιβαλλοντικές οργανώσεις να ζητήσουν από τους βιομηχάνους να πληρώσουν για τη βλάβη που προκάλεσαν τα προϊόντα τους όταν μετατράπηκαν σε απόβλητα. Το βάρος της απόδειξης σε αυτήν την περίπτωση φυσικά φέρει ο ενάγων που θα πρέπει

⁸⁶2008 Waste Framework Directive, *supra* υπό 54, άρθρο 2(1 α).

⁸⁷ Απόφαση της 03.09.08 επί των υποθέσεων C-402/05 P and C-415/05 P, *Kadi and Al Barakaat*.

να αποδείξει τον κίνδυνο που ενέχει η παραγωγή π.χ. χημικών που μετατράπηκαν σε απόβλητα.

Συνολικά, πάντως, η απόφαση του Δ.Ε.Κ. στην υπόθεση Erika έδωσε ζωή στην αρχή *ο ρυπαίνων πληρώνει* αφού έλαβε υπόψιν όλα τα πραγματικά περιστατικά μετατρέποντάς τη από θεωρητικό ευχολόγιο σε απτό δικαίωμα των πληγέντων και υποχρέωση των υπευθύνων να αποκαταστήσουν τις ζημιές. Πρόσωπα που σύμφωνα με το διεθνές καθεστώς θα έμεναν στο απυρόβλητο, μπαίνουν στο στόχαστρο του κοινοτικού δικαστή, ο οποίος φροντίζει να ελέγξει την επικινδυνότητα παραγωγής ορισμένων προϊόντων και να επιλέξει την καθολικότητα έναντι της μερικής ικανοποίησης.

4.3 *Τι μέλλει γενέσθαι;*

Είδαμε πώς μια μικρή Γαλλική κοινότητα της επαρχίας της Βρετάνης έφτασε να απασχολεί το Δ.Ε.Κ. και να ορθώνει το ανάστημά της απέναντι στους titanes της πετρελαϊκής βιομηχανίας. Είδαμε ακόμη πώς η σύγκρουση διεθνούς και κοινοτικής έννομης τάξης μπορεί να οδηγήσει σε παράδοξα αποτελέσματα. Το περιβάλλον δεν είναι πρόσωπο για να διεκδικήσει την αποκατάσταση της ζημιάς που υπέστη, δεν έχει λόγο και ικανότητα παράστασης στα Δικαστήρια. Οι άνθρωποι (είτε πρόκειται για απλούς πολίτες είτε για οργανώσεις) είναι αυτοί που μπορούν – και πρέπει – να αναλάβουν το ρόλο του μεσάζοντα. Ο νομοθέτης εξετάζοντας την εξέλιξη της νομολογίας πρέπει να προσαρμόζει το νόμο στα νέα δεδομένα με γνώμονα πάντα την προστασία του περιβάλλοντος. Σε μια τόσο περίπλοκη κοινωνία όπου διεθνείς και κοινοτικοί κανόνες ρυθμίζουν τα πάντα, συχνά με αντικρουόμενες διατάξεις, δέον όπως η περιβαλλοντική πολιτική της κοινότητας είναι όσο το δυνατόν πιο

“πράσινη”.⁸⁸ Το κανονιστικό πλαίσιο διαθέτει πολλά ισχυρά όπλα και η αρχή *ο ρυπαίνων πληρώνει* είναι ένα από αυτά. Άσχετο αν μιλάμε για προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα προστασίας, η αρχή πρέπει να τηρείται απαρεγκλίτως. Είναι μια πρόκληση για τον κοινοτικό νομοθέτη, το Δ.Ε.Κ. και τα κράτη – μέλη που θα πρέπει να φέρουν εις πέρας αυτό το δύσκολο έργο και κάθε φορά να επιδεικνύουν ευελιξία, δημιουργικότητα και συνέπεια στις αποφάσεις τους για το καλό του περιβάλλοντος και των πολιτών που ζουν σε αυτό.

⁸⁸ P. WENNERAS, "Towards An Ever Greener Union? Competence in the field of the environment and beyond" (2008) 45 *CMLRev.* 1663-1664.

5 Επίλογος

Σκοπός της μελέτης μου ήταν η παρουσίαση των λύσεων που το Δ.Ε.Κ. υιοθέτησε για την ορθή εφαρμογή και ερμηνεία της αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει και ευελπιστώ ο αναγνώστης να κατανόησε πλήρως τους συλλογισμούς που οδήγησαν σε άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο επιτυχημένες αποφάσεις. Αυτό, βέβαια, που στην πραγματικότητα απαιτείται για την ορθή ενσωμάτωση της αρχής δεν είναι η νομολογία αλλά η στοχευμένη πολιτική. Σε καμία περίπτωση δεν υποβαθμίζεται η συνεισφορά του Δικαστηρίου προς αυτή την κατεύθυνση, ωστόσο, οι αποφάσεις δεν έχουν την ίδια δεσμευτικότητα και αποτελεσματικότητα με ένα σωστά δομημένο κανονιστικό πλαίσιο.

Η απόφαση Erika έριξε φως σε αμφιλεγόμενα ζητήματα σχετικά με το status και το πεδίο εφαρμογής της αρχής PPP: η δεσμευτικότητά της ως μιας εκ των Γενικών Αρχών του Κοινοτικού Δικαίου και η διασταλτική ερμηνεία της ρύπανσης και της ευθύνης του ρυπαίνοντος διατυπώθηκαν απερίφραστα.

Η ιστορία μας έχει διδάξει ότι τα μικροκομματικά συμφέροντα και οι συντεχνίες έχουν πολλές φορές καταφέρει να μπλοκάρουν τις μεγαλόπνοες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούν στην ουσιαστική περιβαλλοντική προστασία. Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί συχνά εμπόδιο στα σχέδια των μεγάλων βιομηχανιών που έχουν τον τρόπο να κάνουν τη ζυγαριά να κλίνει υπέρ τους. Ακολουθώντας το λαμπρό παράδειγμα του Δ.Ε.Κ., ο Κοινοτικός νομοθέτης οφείλει να επιδείξει το απαραίτητο πολιτικό σθένος και να μην αρκεστεί στο ότι ο ρυπαίνων θα έπρεπε να πληρώνει αλλά να πάει στο επόμενο βήμα της πραγμάτωσης

αυτού του σκοπού που θέλει τον ρυπαίνοντα τελικά να πληρώνει χωρίς
καταχρηστικές εξόδους διαφυγής.

Βιβλιογραφία

Βιβλία & Άρθρα

- ASHTON, J., WANG, X., "Equity and Climate: In Principle and Practice", in PEW CENTER ON GLOBAL CLIMATE CHANGE (ed.), *Beyond Kyoto: Advancing the international effort against climate change*, Arlington 2003.
- BOYLE, A., *Economic Growth and Protection of the Environment: The Impact of International Law and Policy*, in Environmental Regulation and Economic Growth 173,180 (Alan E. Boyle Ed., 1994).
- BUGGE, H.C., *The Principles of "Polluter Pays" in Economics and Law*, in Law And Econ. Of The Env't 53, 54 (Erling Eide & Roger van den Bergh eds., 1996).
- CARDWELL, M., *The Polluter Pays Principle In European Union Law And Its Impact On United Kingdom Farmers*, Oklahoma Law Review, Vol 59:89, 89 at 90.
- CHURCH, T. & NAKAMURA, R., *Cleaning Up The Mess: Implementation Strategies In Superfund* (The Brookings Institution ed., 1993).
- DAVES, P., *European Environmental Law: an introduction to key selected issues*, Aldershot, Ashgate 2004.
- DE SADELEER, N., "Arret «Erika»: le principe du «pollueur-payeur» et la responsabilité pour l'élimination des déchets engendrés par le naufrage d'un navire pétrolier" (2008) 152 *Journal de droit Européen*.
- DE SADELEER, N., "Case C-1/03 Paul Van de Walle", (2006) 43 *CMLRev*.
- DE SADELEER, N., *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- DHONDT N., *Integration of Environmental Protection into other EC Policies*, Legal theory and Practice, Europa Law Publishing, 2003.
- DOPAGNE, R., "Arret «Intertanko»: l'appréciation de la validité d'actes communautaires au regard de conventions internationales (Marpol 73/78, Montego Bay)", (2008) 152 *Journal de droit Européen*.
- FAURE, M., *The Economic Analysis of Environmental Policy and Law: An Introduction*, Edward Elgar Publishing, 2003.
- FAURE, M.G., "De Europese Richtlijn Milieuaansprakelijkheid: kritische inleidende
- FOLEY, V.J., NOLAN, R., "The Erika Judgment - Environmental Liability and Places of Refuge: A Sea Change in Civil and Criminal Responsibility that the Maritime Community Must Heed", (2008) 33 *Tulane Maritime Law Journal*.
- GAINES S., *The Polluter-Pays Principle: From Economic Equity to Environmental Ethos*, 26 TEX. INT'L LJ. 463,480 (1991).
- *Glossary of Environment Statistics*, Studies in Methods, Series F, No. 67, United Nations, New York, 1997.
- GRAFTON, R. QUENTIN & JOHN C.V. PEZZEY (2005). "The economics of the environment." In R.Q. Grafton, L. Robin and R.J. Wasson, eds., *Understanding the Environment: Bridging the Disciplinary Divides*, 40-56. Sydney, Australia: UNSW Press.

- GRIMEAUD, D., *The integration of Environmental Concerns into EC policies: A Genuine Policy Development?* European Environmental Law Review, July, 2000.
- HANDHELD, T., PISCIOTTA, T., "Is the Risk-Liability Theory Compatible with Negligence Law?" (2005) 11:4 *Legal Theory*.
- HILSON, C., *Regulating Pollution: A UK and EC Perspective*, Hart Publishing, Oxford 2000.
- HUMPHREYS, M., *The Polluter Pays Principle in Transport Policy*, *The European Law Review*, 26(5), 2001.
- INCE & Co, "The Erika: potential unlimited liability for producers of waste", Shipping e-Brief October 2008. Available at: www.incelaw.com (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20/12/2011).
- JANS, H., VEDDER, H., *European Environmental Law*, 3rd ed., Europa Law Publishing, Groningen 2008.
- KERRY, T. R., *Environmental Policy: An Economic Approach To The Polluter Pays Principle*, CSERGE Working Paper PA 92-04.
- KIM, H. "Subsidy, polluter pays principles and Financial assistance among countries", *Journal of world Trade*, 24 (6), 2000.
- KRAMER, L., *EC Environmental Law*, 6th ed., Sweet&Maxwell, London 2007.
- LAVE & MALES, *At risk: the framework for regulating toxic substances*, *Environ, Sci Technol*, Vol 23, 386. 1989.
- MACRORY, R.(editor), *Principles of European Environmental law*, Europa law publishing, 2004.
- MARTIN, I., *The Limitations to the Implementation of a Uniform Environmental Policy in the European Union*, 9 *CONN. J. INT'L L.* 675, 675-76 (1994).
- MCLOUGHLIN, J.B. & BELLINGER, E.G., *Environmental Pollution Control* 145 (1993).
- NASH, J.R., *Too Much Market? Conflict Between Tradable Pollution Allowances and the "Polluter Pays" Principle*, 24 *HARV. ENVTL. L. REV.* 465, 466 (2000).
- PAPADOPOULOU, D., "The Role of French Environmental Associations in Civil Liability for Environmental Harm: Courtesy of *Erika*", (2009) 21:1 *Journal of Environmental Law*.
- PEZZEY, J., *Market mechanisms of pollution control: 'polluter pays,' economic and practical aspects*, in R.K. Turner (ed.), *Sustainable Environmental Management: Principles and Practice*, 190-242 (1988). Belhaven Press, London.
- ROUSSEAU, C, JAMOTEAU, D., *Pollution de VErika : compte rendu de la visite d'une*
- TRIDIMAS, T., *The General Principles of EU Law*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- "The Dialogues of Plato: The Laws", vol. 4, book 8, section 485(e), translated by Jowett B., Oxford: Clarendon Press (4th ed.), 1953.
- WENNERAS, P., "Towards An Ever Greener Union? Competence in the field of the environment and beyond" (2008) 45 *CMLRev*.
- WINTER, G., "The Legal Nature of Environmental Principles in International, EC and
- WOLFRUM (ed.), *International, Regional and National Environmental Law*, Kluwer Law International, The Hague 2000.

- YOSHIDA, F., "*Accumulated Pollution and the Polluter Pays Principle*" 1999, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.cc.hokudai.ac.jp/~i15275/ACU-P.html> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20.12.2011).

Νομολογία

- Case C-106/89, *Marleasing*, [1990] ECR I-4135.
- Case 379/92, *Peralta*, [1994] ECR I-03453.
- Case 129/96, *Inter-Environment Wallonie*, [1997] ECR I-7411.
- Joined Cases 418/97 and 419/97, *ARCO Chemie Nederland and Others*, [2000] ECR I-4475
- Case 239/97, *The Queen v Secretary of State for the Environment and Minister of Agriculture Fisheries and Food ex parte H.A. Standley and Others and D.G.D. Metson and Others*, [1999] ECR I-02603.
- Case 9/00, *Palin Granit and Vehmassalon kansanterveystyon kuntayhtymän hallitus*, [2002] ECR I-3533.
- Case C-126/01, *Ministre de l'economie, des finances et de l'industrie v GEMO SA*, [2003] ECR I-13769.
- Case 235/02, *Saetti and Frediani*, [2004] ECR I-1005.
- Case 1/03, *Criminal proceedings against Paul Van de Walle, Daniel Laurent, Thierry Mersch and Texaco Belgium SA*, [2004] ECR I-07613.
- Case C-308/06, *Intertanko and Others*, [2008] ECR I-0000.
- Case 188/07, *Commune de Mesquer v. Total France SA and Total International Ltd*, [2008] ECR I-04501.
- Judgment of 3.09.08, in joined cases C-402/05 P and C-415/05 P, *Kadi and Al Barakaat*.
- Jugement de 16 Janvier 2008 du Tribunal de Grande Instance de Paris, No. 9934895010, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.fortunes-de-mer.com/documents%20pdf/jurisprudence/Arrets/7%20TGI%20Paris%2016012008%20Erika.pdf> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20/12/2011).

Νομοθεσία

- Council and Governments of the Member States Declaration, of 22 November 1973, on the programme of action of the European Communities on the environment, O J 1973 C 112.
- Council Recommendation 75/436, of 3 March, 1975, regarding cost allocation and action by public authorities on environmental matters, OJ. L 194, 25/7/1975.
- Council Directive 75/442/EEC, of 15 July, 1975, on waste, OJ. 1975 L 194/39, as amended by Council Directive 91/156/EEC, of 18 March, 1991, OJ. 1991 L 78/32.
- Council Directive 91/676/EEC, of December 12, 1991, concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources, O J. L 375/1.
- European Parliament and Council Regulation 417/2002, of 18 February, 2002, on the accelerated phasing-in of double hull or equivalent design requirements for single hull oil tankers and repealing Council Regulation (EC) No 2978/94, [2002] O J. L 64/1.
- European Parliament and Council Regulation 1406/2002, of 27 June, 2002, establishing a European Maritime Agency, [2002] O J. L 208/1.
- European Parliament and Council Decision No. 1600/2002/EC, of 22 July, 2002, laying down the Sixth Community Environment Action Programme, O J. L 242, 10/09/2002.
- European Parliament and Council Directive 2004/35/EC, of 21 April, 2004, on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage, OJ. L 143/56, 30/4/2004.
- European Parliament and Council Directive 2008/98/EC, of 19 November, 2008, on waste and repealing certain Directives, OJ. L 312/3, 22/11/2008.
- OECD Council Recommendation (C(72)128) on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies (Paris, 26 May 1972).
- UN Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 14 June 1992).
- International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage adopted at Brussels on 18 December 1971, as amended by the Protocol signed in London on 27 November 1992 (reproduced in OJ. 2004 L 78, p. 48)
- International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage adopted at Brussels on 29 November 1969, as amended by the Protocol signed in London on 27 September 1992 (reproduced in O.J. 2004 L 78, p.32)

